

BOGUSŁAW GEDIGA

## WYNIKI BADAŃ NA OSTRÓWKU W OPOLU W LATACH 1964 I 1965

Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu były kontynuowane w miesiącach letnich 1964 i 1965. Podobnie jak i w latach ubiegłych prace prowadził zespół Zakładu Archeologii Śląska Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN we Wrocławiu<sup>1</sup> przy współudziale Pracowników Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego<sup>2</sup> oraz studentów archeologii odbywających w Opolu praktyki wakacyjne. W roku 1965 dzięki staraniom prof. dra Zdzisława Rajewskiego wykonano przy współpracy z wojskiem szereg zdjęć lotniczych obiektów archeologicznych na Śląsku, w tym także Ostrówka w Opolu<sup>3</sup> (ryc. 1).

W roku 1964 badania koncentrowały się przede wszystkim na wykopie II rozpoczętym w roku 1957 i obejmującym ary: 341 (niepełny), 342, 343, 344 (niepełny) oraz niepełne ary: 373, 374, 375, 376. Łączna powierzchnia wykopu II wynosi 538 m<sup>2</sup>. Na arach 341 i 373 eksplorację prowadzono jedynie w bardzo niewielkim zakresie. Odcinki te bowiem były już w latach poprzednich głębiej wyeksplorowane. Na pozostałym obszarze badań eksplorowano warstwy A III (z połowy XII w.), B (z 1. połowy XII w.), C (z końca XI w. i początku XII w.), D (z 2. połowy XI w.), E<sub>I</sub> (z połowy XI w.), E<sub>II</sub> (z 1. połowy XI w.). Warstwę E<sub>II</sub> nie wyeksplorowano na całym terenie. Natomiast na niewielkim odcinku (na arach 344 i 376) prowadzono eksplorację do calca, przy czym podobnie jak na wykopie I (z lat 1952—1956) również i tutaj natrafiono na wkopane w calec jamy, które zostały w całości wyeksplorowane. Nie zdołano natomiast na arze 374 na tyle przyśpieszyć prac, by wyrównać ten odcinek do pozostałej części wykopu<sup>4</sup>. Wyeksplorowane zostały na tym to właśnie niewielkim odcinku warstwy A<sub>III</sub>, B i C.

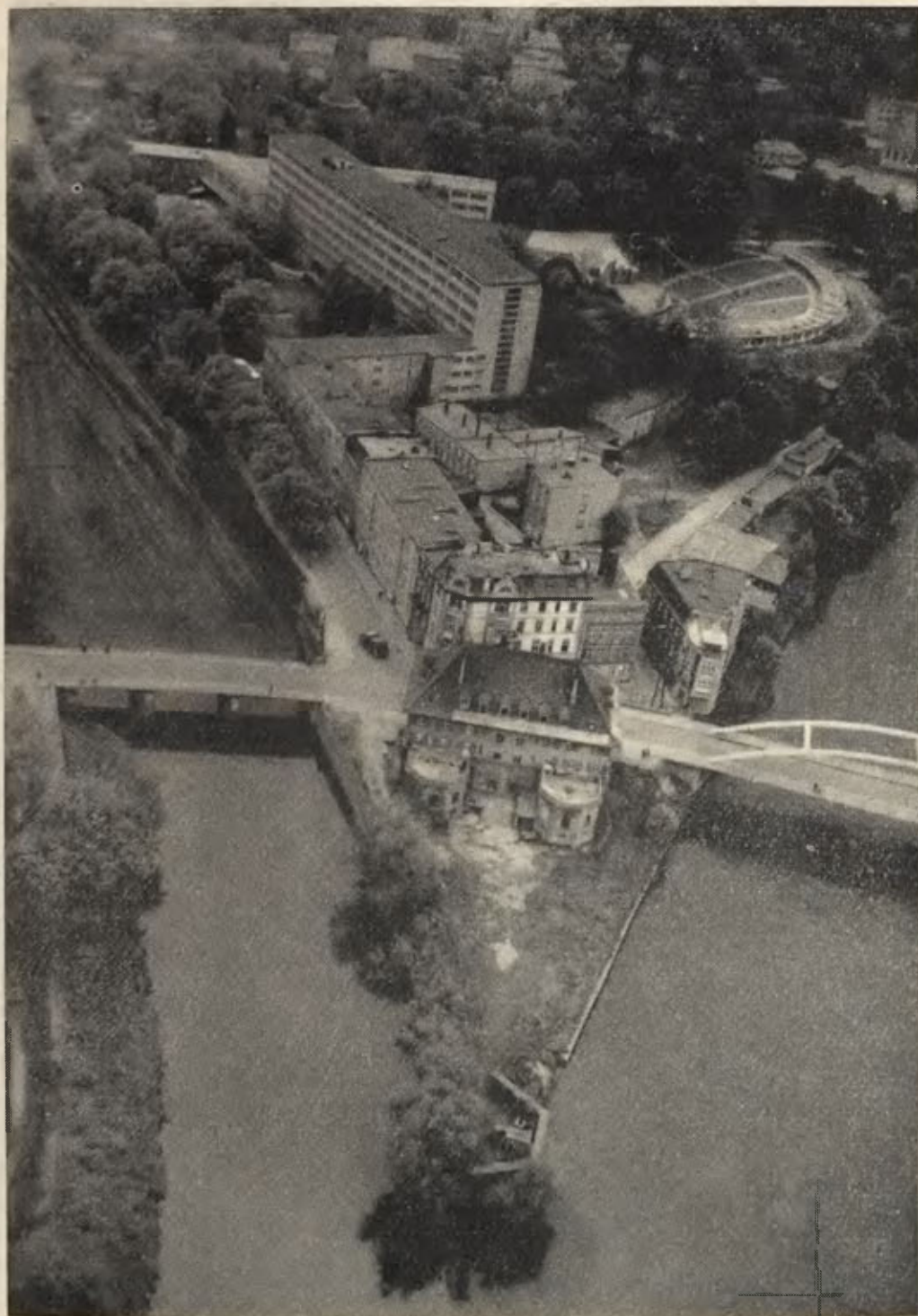
W roku 1964 rozpoczęto także eksplorację na nowym wykopie III obejmującym fragmenty arów 278, 279, 309, 310, 311 i 312 o łącznej powierzchni ok. 130 m<sup>2</sup>. Prace te ograniczyły się wtedy jedynie do usunięcia za pomocą koparki warstwy

<sup>1</sup> W skład zespołu pozostającego pod kierownictwem ogólnym doc. dr H. Cehak-Hołubowiczowej wchodził: mgr J. Bukowska-Gedigowa, mgr G. Domański, mgr M. Norska-Gulkowa, mgr K. Pazdowa, mgr Irena Tołkin-Cizio (rysownik), A. Szczodrak (fotograf), R. Matys (laborantka) oraz dr B. Gediga. Przez okres 2 tygodni brał udział w badaniach mgr H. Kandziora, nie będący pracownikiem ZAŚI.

<sup>2</sup> Z ramienia Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego brała udział w badaniach dr B. Czerska, będąc równocześnie opiekunem grupy studentów odbywających praktykę w Opolu, oraz mgr A. Poznańska (rysownik).

<sup>3</sup> Korzystając z okazji pragniemy podziękować dyrektorowi PMA prof. dr. Z. Rajewskiemu za życzliwe starania o wykonanie zdjęć lotniczych, a jednostce wojsk lotniczych za zrealizowanie naszych zamierzeń.

<sup>4</sup> B. Gediga, *Badania wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w latach 1959—1963*, „Spraw. Archeol.”, t. 18: 1966, s. 219.



Ryc. 1. Opole-Ostrówek. Widok z lotu ptaka, teren badań oznaczony kółkiem

Fot. A. Szczodrak

gruzu zalegającego nad średniowiecznymi i wczesnośredniowiecznymi nawarstwieniami kulturowymi Ostrówka.

W przeciwieństwie do roku 1964 w sezonie wykopaliskowym (sierpień, wrzesień) roku 1965 prace koncentrowały się głównie na nowym wykopie III. Na wykopie II kontynuowano przede wszystkim eksplorację nawarstwień na arze 373 i 374, gdzie wyeksplorowano warstwę C, D, E<sub>1</sub>. Poza tym na dalszym odcinku (ary 344 i częściowo ar 343) doprowadzono eksplorację do calca. Przy czym także i tutaj natrafiono poniżej ostatniego poziomu konstrukcyjnego ulicy nr 1 na jamę. Dalsze badania na wykopie II ograniczały się do pełnego odsłonięcia pokładu E<sub>11</sub> i częściowo E<sub>111</sub>. Tak więc w latach 1964 i 1965 eksplorowano głównie na prawie całym wykopie II warstwy z XI wieku i odsłonięto poziomy konstrukcyjne E<sub>1</sub> i E<sub>11</sub>. Wyjątek stanowił wspomniany już odcinek na fragmencie aru 374, gdzie występowały jeszcze młodsze nawarstwienia. Na odcinku tym znajduje się dom nr 62. Od strony północnej przylega do niego placyk, a od strony północno-wschodniej znajduje się przejście między nim a sąsiadującym domem nr 58. Dom nr 62 występował od najmłodszych warstw konstrukcyjnych Ostrówka. W sezonie wykopaliskowym roku 1964 kontynuowano jego eksplorację od poziomu A<sub>111</sub>. Nie posiadał on podobnie jak i w młodszych warstwach podłogi. Odsłonięty fragment budynku (część budynku wychodzi poza granice wykopu) był stosunkowo dobrze zachowany. Podobnie jak większość budynków w Opolu został on zbudowany w konstrukcji zrębowej i usytuowany po linii północny wschód — południowy zachód, przy czym wyjście było najprawdopodobniej od strony północno-wschodniej. W obrębie domu nr 62 na poziomie warstwy A<sub>111</sub> wystąpiły dwa paleniska. Jedno utworzone z niewielkich kamieni w południowo-zachodnim narożniku, a drugie z większych kamieni znajdujące się w pobliżu narożnika północno-wschodniego. Przejście od strony północno-wschodniej między domem nr 62 a 58 nie było moszczone drewnem, natomiast na części placyku między domem nr 62 a domem nr 19 zachował się dosyć regularnie ułożony pokład dranic umieszczonych na podłużnych legarach. W kolejnej starszej warstwie B dom nr 62 nie ulega większym zmianom, zmniejsza się jedynie nieznacznie. Na przejściu między domem nr 62 a domem nr 58 i na placyku wystąpiło kilka luźnych belek i dranic, z których trudno wnosić o ewentualnym wyglądzie nawierzchni. W warstwie C (ryc. 2) dom nr 62 nie zmienia swego położenia, ulega również jedynie nieznacznemu zmniejszeniu. W dalszym ciągu dom nie posiada drewnianej podłogi. W północno-wschodnim narożniku domu znajdowało się rozsypane, utworzone z małych kamieni palenisko. Przejście między domem nr 62 a domem nr 58 było moszczone bardzo regularnie ułożonymi i dobrze zachowanymi dranicami (długości około 2,5 m). Dranice spoczywały na podłużnych legarach. W sumie konstrukcja tego przejścia była analogiczna do konstrukcji ulicy (ryc. 2). Na placyku między domem nr 62 a domem nr 19 wystąpiła większa ilość w różnych kierunkach ułożonych dranic oraz belek — legarów podkładowych (ryc. 2). Można więc przypuszczać, że cały ten placyk między domami nr 62 i 19 a z pozostałych dwóch stron między domami nr 58, 20 i 18/I był najprawdopodobniej wymoszczony dranicami. Na całym tym odcinku kształtuje się interesujący ciąg komunikacyjny miasta. Występuje on w zasadzie z nieznacznymi zmianami od warstwy A<sub>1</sub>. Najbardziej czytelny jest on w warstwie C (ryc. 2). Ze wspomnianego placyku mamy dwa wyjścia. Jedno z nich prowadzi między domami nr 62 i 58 (również, jak już wspominaliśmy, w warstwie C moszczone dranicami) do ulicy nr 4. Drugie wyjście z placu wiedzie między domem nr 20 a domem nr 18/I i ono jest również moszczone wzdłuż długimi (2—3 m) dranicami. Przejście to prowadzi na przywale w miejsce, gdzie odkryto m. in. w warstwie D—E<sub>1</sub> wycio-

sane schody wiodące na moszczoną dranicami górną partię przywała (ryc. 2). Ten opisany układ komunikacyjny w warstwach wyższych, jak już zaznaczyliśmy, istnieje również, jednakże oba wspomniane przejścia nie zawsze są moszczone dranicami. Również sam placyk najprawdopodobniej nie był we wszystkich okresach (m. in. prawdopodobnie w warstwie A<sub>III</sub>) w całości moszczony. Nieco inaczej kształtował się również omawiany układ w warstwie A II. Od strony zachodniej nie był on zamknięty domem nr 18/I, lecz przylegał do znajdujących się w tym miejscu konstrukcji, które trudno uznać za budynek. Są to dranice ułożone na legarach, które biegną wzdłuż wału po linii północ—południe. Te konstrukcje sprawiają wrażenie ulicy „przywalnej”. Jednakże nie można odpowiedzieć, czy biegła ona rzeczywiście wokół wału na całej długości, ponieważ w innych poziomach konstrukcyjnych, bezpośrednio do wału dochodzą niektóre domy wykluczając możliwość istnienia takiej ulicy.

W roku 1964 uchwycono także na arze 374 wschodnią ścianę domu nr 20. Dom ten był częściowo odsłonięty w latach poprzednich (ściana północna i częściowo zachodnia). W sumie jest on bardzo źle zachowany, ponieważ w znacznym stopniu został uszkodzony murami zamkowymi. Dom nr 20 był stosunkowo duży (ściana wsch. długości ponad 5 m), najprawdopodobniej nie posiadał w warstwie C podłogi. Częściowo ścianą wschodnią przylega on do domu nr 62, a przeciwległa ściana zachodnia znajduje się przy samym wale (ryc. 2).

W roku 1965 na badanym odcinku aru 374 oraz na przylegającym skrawku aru 375 odsłonięto konstrukcje warstwy D i E. W warstwie D w dalszym ciągu utrzymuje się w tym samym miejscu dom nr 62. Przejście między domem nr 62 a domem nr 58 posiada konstrukcję analogiczną do konstrukcji ulicy. Na trzech legarach biegnących równolegle do ściany wschodniej domu nr 62 były ułożone poprzeczne dranice długości 2—2,5 m. Na placyku między domami nr 62 i 19 zachowały się również dranice, szczególnie dobrze w pobliżu domów nr 62, 20 i 19. Były one ułożone prostopadle do ściany dwu domów. Wskazywałoby to, iż również ten placyk jest moszczony dranicami, przynajmniej częściowo, bowiem w środkowej partii placyku nie było dranic bardziej regularnie ułożonych. Wystąpiły jedynie małe kawałki drewna (dranic i belek), które mogły być ewentualnie pozostałością zdartej nawierzchni. W poziomie konstrukcyjnym D odsłonięto także wschodnią ścianę domu nr 20.

Zmiany w ukształtowaniu zabudowy na omawianym odcinku aru 374, w warstwie E, (ryc. 3) są bardzo nieznaczne. Już wtedy egzystowały wszystkie omawiane poprzednio obiekty, a więc dom nr 20 i 62, placyk między domem nr 62 i 19 i przejście między domem nr 62 i 58. Warto natomiast zwrócić uwagę na szereg szczegółów. W przeciwieństwie do warstwy poprzedniej D, na przejściu między domem nr 62 i 58 nie zachowała się tak dobrze nawierzchnia. Wystąpiło jedynie na tym przejściu kilka dość nieregularnie rozrzuconych dranic i krótkich belek (ryc. 3). Możliwe, iż są to pozostałości zdartej nawierzchni. Natomiast na placyku odsłonięto doskonale zachowaną nawierzchnię z długich, szerokich dranic (ryc. 4). Dalszy fragment tej nawierzchni odsłonięto już w latach poprzednich, tak więc cały placyk był wymoszczony dranicami (ryc. 3). Powierzchnia jego wynosi około 28 m<sup>2</sup>. W ścianie północno-wschodniej domu nr 62 zachowała się dobrze belka progowa (ryc. 5). Wyjście więc z domu nr 62 prowadziło na przejście między domem nr 62 a domem nr 58, a nie na placyk, który przecież posiadał niejako centralne znaczenie komunikacyjne. Stwierdzono, że dom nr 62 był po raz pierwszy wzniesiony w warstwie E<sub>I</sub>. W warstwie E<sub>II</sub> sytuacja w tej części badanego wykopu ulega pewnej zmianie, bowiem częściowo na miejscu domu nr 62 znajduje się inny budynek

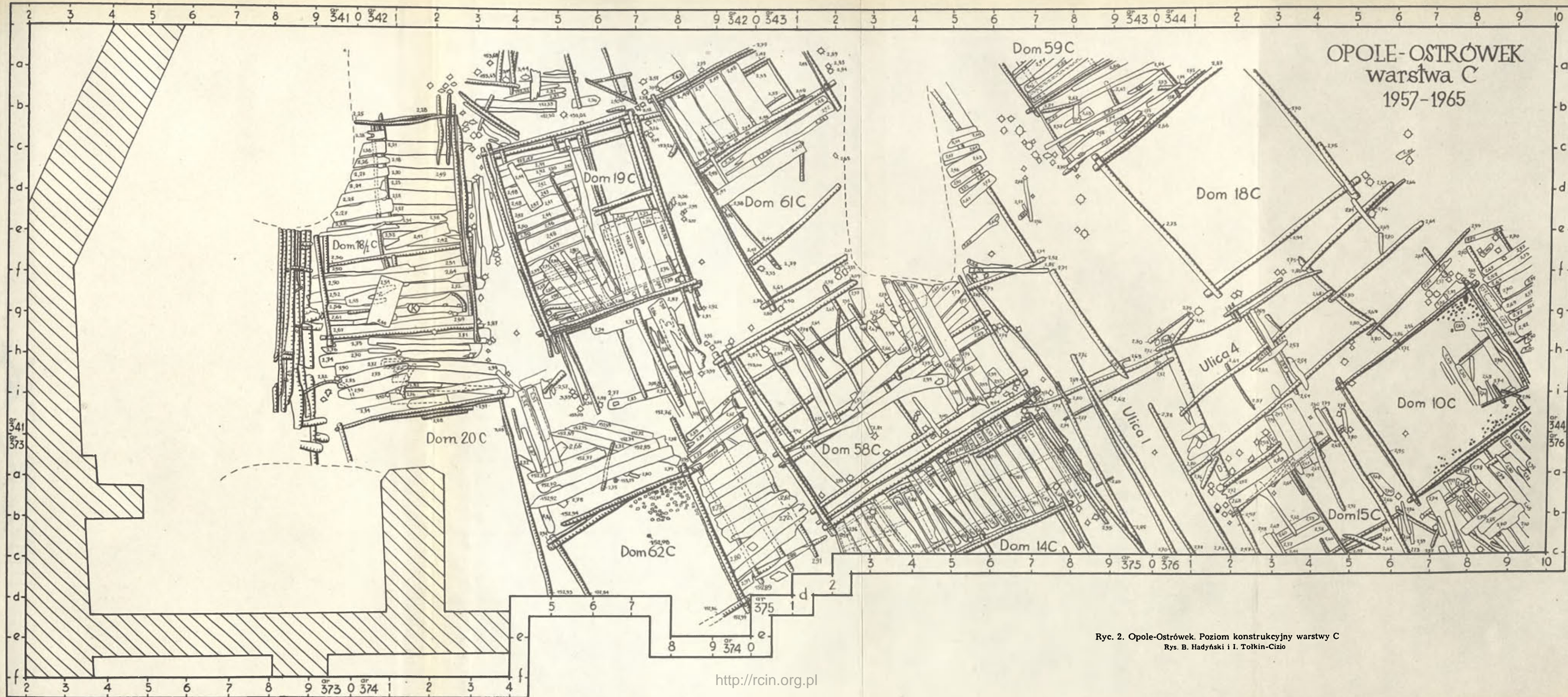
oznaczony nr. 64, który już został fragmentarycznie odsłonięty. Dodatkowe potwierdzenie czasu budowy domu nr 62 uzyskaliśmy w konstrukcji domu nr 20. Dom ten został odsłonięty w znacznej części z wyjątkiem ściany południowej, przy czym jednak jego ściany północna i zachodnia były bardzo uszkodzone murami zamkowymi. Natomiast na belce ściany wschodniej zachowały się dwa ślady po progach i wycięcia na drzwi (ryc. 6). Jest to wypadek wyjątkowy, ale znajduje on pełne wytłumaczenie w powiązaniu z budynkiem nr 62. Jedne drzwi znajdowały się mniej więcej w środku ściany i te można uznać za pierwotne. Były one użytkowane do czasu wzniesienia budynku nr 62. Ponieważ dom ten został posadowiony tuż przy części ściany domu nr 20 w pobliżu drzwi tego domu, więc przestano użytkować te drzwi, a wykonano w tej samej ścianie następne w pobliżu północnego narożnika, które wychodziły bezpośrednio na moszczony dranicami placyk. Jest to więc interesujące odkrycie dla stratygrafii, jak i chronologii względnej zabudowy omawianego odcinka.

Dom nr 20 przylega do konstrukcji przywała i tym samym wyklucza możliwość istnienia wtedy ulicy przywalnej. W pobliżu domu nr 20 na arze 373 odsłonięto na poziomie warstwy E<sub>1</sub> dalszy fragment przywała (ryc. 3). Cała górna część konstrukcji uległa na tym odcinku zniszczeniu murami średniowiecznego zamku.

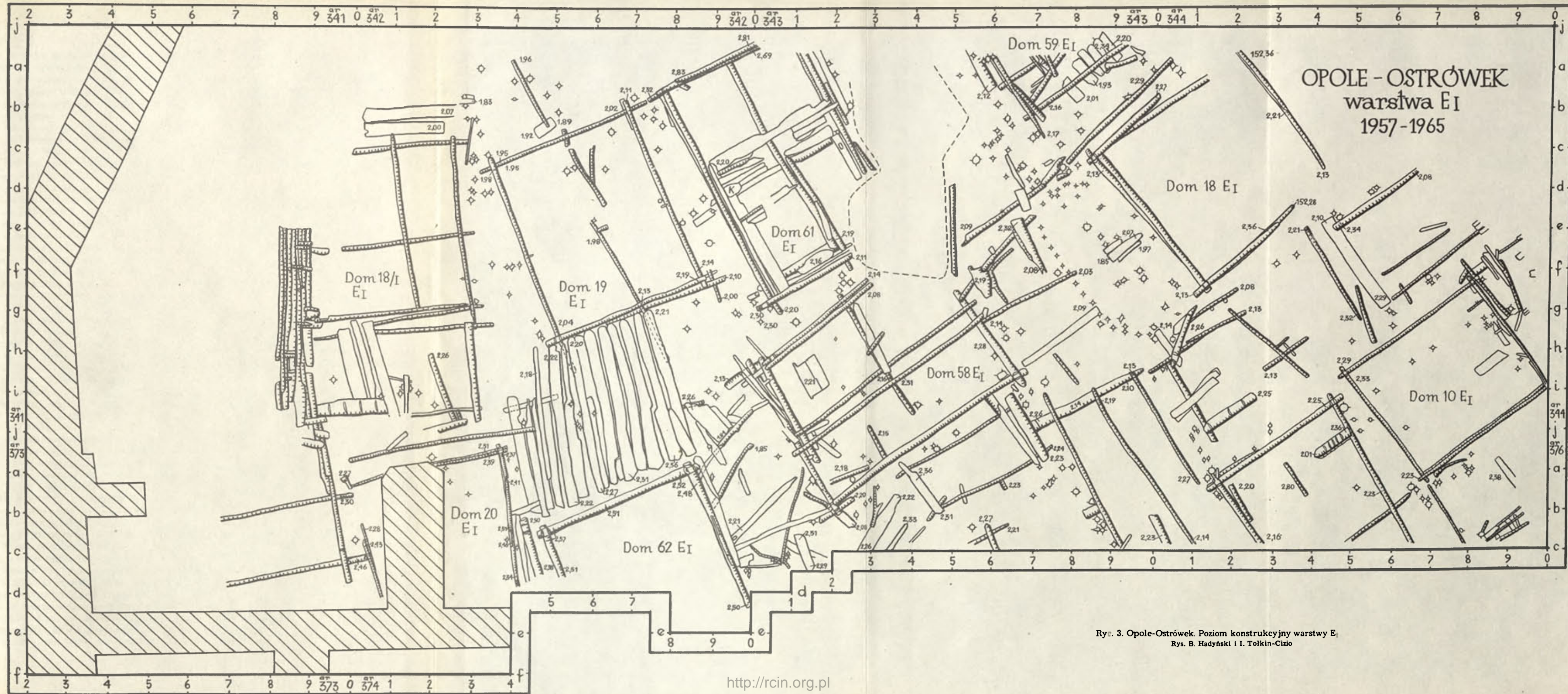
Na pozostałej części wykopu II (ary 341—344, 375, 376) odsłaniano, jak już wspominaliśmy w latach 1964 i 1965, poziomy E<sub>1</sub> i E<sub>11</sub>. Tylko na niewielkim odcinku (dom nr 18) eksplorowano również i wyższy poziom konstrukcyjny D.

W poziomie E<sub>1</sub> odsłonięto osiem budynków (tak więc łącznie z poprzednio omówionymi domami nr 20 i 62 na badanym wykopie II wystąpiło dziesięć domów), odcinki dwóch ulic nr 1 i 4 wraz ze skrzyżowaniem oraz najprawdopodobniej resztki konstrukcji przybudówki koło domu nr 18 (ryc. 3). Z ośmiu odsłoniętych domów w całości na badanym wykopie znajdowały się: dom nr 18/I, 18, 19, 58 i 61. Prawie w całości został odkryty także dom nr 10. Dwa pozostałe domy nr 59 i 15 wychodziły poza granice aktualnego wykopu z tym, że druga część domu nr 15 została już odsłonięta i zbadana w latach 1952—1956 na wykopie I. Wszystkie domy poziomu E<sub>1</sub> były zbudowane w konstrukcji zrębowej, przy czym wcięcia na węgły znajdowały się w górnych częściach belek. W większości wypadków belki ścian domów były okorowane i obciosane. Jednakże w wypadku kilku domów (nr 10, 15, 18, 59) użyto także do budowy belek nie okorowanych. Domy były usytuowane jedną osią po linii południowy zachód — północny wschód. Również domy nr 18/I i 20 wykazywały nieznaczne odchylenie od podanej osi, ale to było uwarunkowane ich sytuacją względem wału. Wymiary domów były zróżnicowane, przy czym różnice w rozmiarach między poszczególnymi domami były dosyć duże. Możemy jedynie przytoczyć przykłady tych budynków, które zostały w całości odkryte na wykopie II, są to: dom nr 10 — 3,80 × 4,40 m; dom nr 18/I — 4,10 × 4,60 m; dom nr 18 — 4,50 × 4,60 m; dom nr 19 — 4,60 × 5 m; dom nr 58 — 4 × 5,70 m; dom nr 61 — 3,60 × 6 m i dom nr 62 — 3,80 × 4 m (ryc. 3).

W zbadanych domach nie natrafiono na lepiej zachowane podłogi. Jedynie resztki podłogi w postaci kilku dranic ułożonych na belce podkładowej przebiegającej przez środek budynku natrafiono w domu nr 61 (ryc. 3). Jak można jednak wnioskować z zachowanych w obrębie niektórych domów legarów pod podłogę, które były ułożone przez środek domów zarówno wzdłuż, jak i w poprzek, a w kilku wypadkach (dom nr 18/I i 58) były jedne i drugie, także domy nr 18/I, 19, 58, 15, 10, a prawdopodobnie również i dom nr 59 posiadały pierwotnie podłogi moszczone dranicami. W domu nr 18 przez cały czas trwania tego budynku znajdowało się jedynie gliniane klepisko. Najprawdopodobniej podobnie było także przynaj-



Ryc. 2. Opole-Ostrówek. Poziom konstrukcyjny warstwy C  
Rys. B. Hadyński i I. Tołkin-Cizio



Ryc. 3. Opole-Ostrówek. Poziom konstrukcyjny warstwy EI  
Rys. B. Hadyński i I. Tolkin-Cizio

mniej w części domu nr 62 i domu nr 20, w obrębie których występowało dużo łu z domieszką mierzwy i próchnicy.

Na omawianym poziomie konstrukcyjnym E<sub>1</sub> odkryto tylko jedno palenisko w postaci silnie przepalanej gliny w zachodnim narożniku domu nr 18. Drugie znajdowało się poza tym domem w obrębie przylegającego do domu nr 18 plecionkowego budynku.

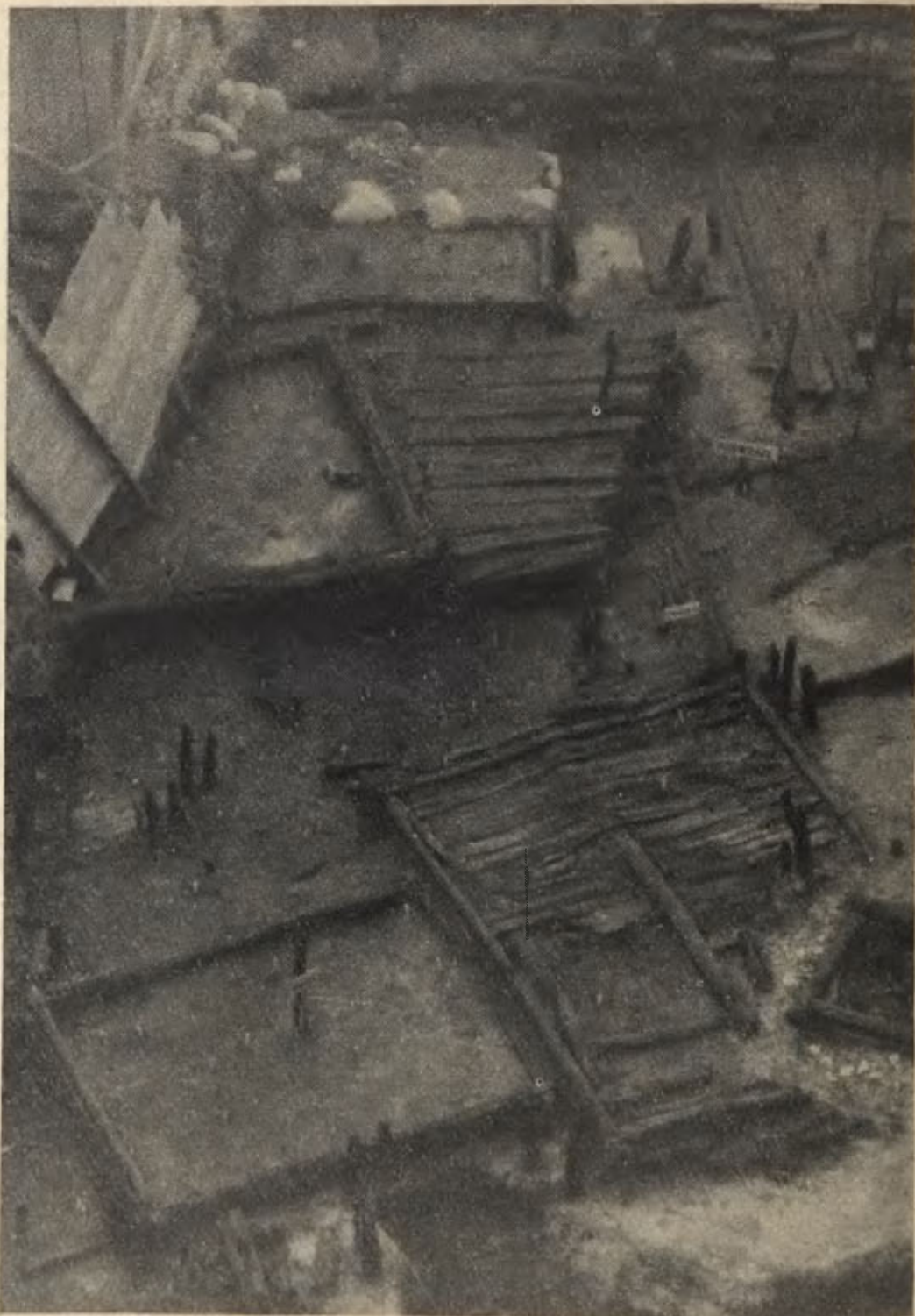
Wspomniany budynek, który posiada ściany wykonane z plecionki, jest dość niezwykle usytuowany. Zachowały się po nim jedynie dolne części drewnianych palików ze ściany, które wyznaczają obecnie jego kształt (ryc. 3). W rzucie poziomym był on prawie owalny, ewentualnie prostokątny, z zaokrąglonymi narożnikami. Budynek plecionkowy jest umieszczony na niewielkiej przestrzeni między domem nr 18 a ulicą nr 1, raczej można powiedzieć, iż przylega z jednej strony do domu, a z drugiej do ulicy. Omawiany budynek jest dosyć dużych rozmiarów. Największa jego długość wynosi 4,20, a szerokość 2,20. Trudno więc byłoby przyjąć, iż mamy tutaj do czynienia z kojcem, na co zresztą nie wskazuje znajdujące się w nim palenisko. Mógł to więc być także budynek mieszkalny o lekkiej, plecionkowej konstrukcji. W pobliżu paleniska na części podłogi budynku mamy gliniane klepisko. Podkreślić tutaj jeszcze wypada, iż dom nr 18 posiada w warstwie E<sub>1</sub> liczne ślady pożaru. Nie jest więc wykluczone, że po pożarze tego domu, czasowo do chwili wybudowania domu następnego, użytkowano jako obiekt mieszkalny wspomniany budynek o konstrukcji plecionkowej.

Dwie krzyżujące się ulice nr 1 i 4 przebiegają podobnie jak w warstwach wyższych. Stan zachowania ulic jest jednak w warstwie E<sub>1</sub> już znacznie gorszy niż w warstwach młodszych (ryc. 3). Moszczonych dranicami nawierzchni nie ma, a jedynie kilka dranic, na które natrafiono, może być pozostałością nawierzchni. Zachowały się natomiast legary podłużne spoczywające na poprzecznych. Jednakże również i legary są na niektórych odcinkach niekompletne i ich pierwotny układ jest w wielu miejscach zburzony.

W ogólnym rozmieszczeniu budynków w warstwie E<sub>1</sub> warto jeszcze zwrócić uwagę na koncentrację stosunkowo niewielkich budynków, o gorszej konstrukcji z cienkich często nie okorowanych belek we wschodniej części badanego odcinka (są to domy nr 18, 10, 15).

Odsłonięty na prawie całym wykopie II (z wyjątkiem fragmentu aru 374) poziom konstrukcyjny E<sub>11</sub> charakteryzuje w niektórych partiach stosunkowo dobre zachowanie konstrukcji drewnianych, a samo rozplanowanie zabudowy zmienia się tylko nieznacznie w stosunku do poziomu poprzedniego. Dwie krzyżujące się ulice nr 1 i 4 przebiegają w takim samym kierunku, tylko ulica nr 4 przesuwa się trochę w kierunku południowo-wschodnim. Zwłaszcza ulica nr 1 jest dobrze zachowana. Wprawdzie nie zachowały się draniece nawierzchni ulicy, ale odsłonięto solidne legary podkładowe, które świadczą o jej solidnej konstrukcji. Legary te występują na całym ciągu ulicy nr 1. Inaczej jest z ulicą nr 4. Legary uchwycono na południowo-zachodnim odcinku ulicy od skrzyżowania, natomiast po drugiej stronie skrzyżowania (północno-wschodniej) zachowało się jedynie kilka małych fragmentów legarów przy skrzyżowaniu, a później na całym prawie sześciometrowym odcinku ulicy konstrukcji brak. Dopiero znowu przy samym północno-wschodnim końcu wykopu występuje niewielki (2,5 m) odcinek ulicy nr 4 z zachowanymi legarami. Pewnym zmianom ulega w stosunku do warstwy E<sub>1</sub> ilość i rozmieszczenie budynków. Domy nr 10, 18/1 i 59 już nie występują, pojawiają się natomiast dwa nowe domy nr 63, między domem 58 a ulicą nr 4 (wypełnia on przestrzeń powstałą na skutek przesunięcia się ulicy nr 4 oraz zmniejszenia się i przesunięcia domu





Ryc. 4. Opole-Ostrówek. Widok części wykopu nr II z odsłoniętymi konstrukcjami domu nr 20 i 62 z fragmentem moszczonego dranicami placyku z warstwy E<sub>I</sub> oraz domów nr 58 i 64 z warstwy E<sub>II</sub>

Fot. A. Szczodrak



Ryc. 5. Opole-Ostrówek. Fragment belki progowej domu 62 z warstwy E<sub>I</sub>

Fot. A. Szczodrak

nr 58 w kierunku północno-zachodnim), oraz nr 64, który zajmuje część placyku, jaki występował w młodszych warstwach między domem nr 19 a domem nr 62. W ten sposób obraz zabudowy w zachodniej połowie wykopu wygląda obecnie nieco inaczej w stosunku do młodszych poziomów. Uderza w nim przede wszystkim duże zagęszczenie kilku domów (nr 19, 61, 58, 63 i 64), które z różnych stron przylegają do siebie. Trzy z nich (nr 61, 58, 63) są ustawione wzdłuż ulicy nr 1. Do nich przylega od strony zachodniej jak gdyby drugi rząd domów (do domu 61 przylega dom nr 19, a do domu nr 58 dom nr 64). Nie wyjaśniona jeszcze sytuacja na arze 374 nie pozwala w tej chwili podać pełnego obrazu sytuacji na tym odcinku. Nie wiadomo jeszcze, czy w warstwie E<sub>II</sub> będziemy mieli dom nr 20 i jak będzie wyglądał omówiony poprzednio ciąg komunikacyjny od ulicy nr 4 między domem 62 i 58 oraz sam placyk. Wreszcie z ogólnych obserwacji, jakie można poczynić, analizując poziom konstrukcyjny E<sub>II</sub>, należy zwrócić uwagę na jaskrawe różnice między zabudową na zachód od ulicy nr 1 a zabudową części wschodniej. Cały zachodni odcinek wykopu między wałem a ulicą nr 1 jest gęsto zabudowany. Konstrukcje są dobrze zachowane. Występuje na tym odcinku wspomniany zespół domów. Są to z wyjątkiem budynku nr 58 domy niewielkie (wymiały: dom nr 19 —  $4,35 \times 4,4$  m; dom nr 61 —  $3,5 \times 3,6$  m; dom nr 63 —  $3,40 \times 3,6$  m; dom nr 64 odsłonięty częściowo, długość jednej ściany wynosi 3,5 m; dom nr 58 —  $3,50 \times 5,5$  m), znacznie mniejsze niż w warstwie E<sub>I</sub>. Również wszystkie z wyjątkiem domu nr 58 nie posiadają podłóg. Jedynie dobrze zachowana podłoga z długich dranic wystąpiła w domu największym z omawianego zespołu, mianowicie w domu nr 58 (ryc. 4). Pozostając jeszcze przy charakterystyce zabudowy terenu na zachód od ulicy nr 1 należy jeszcze kilka słów poświęcić odkrytym konstrukcjom przy samym



Ryc. 6. Opole-Ostrówek. Belka progowa domu nr 20 z warstwy E, z dwoma wycięciami na drzwi

Fot. A. Szczodrak

wale na arze 342 (gdzie w warstwie E<sub>I</sub> znajdował się dom nr 18/I). Z pełniejszą interpretacją odkrytych na tym odcinku konstrukcji musimy się jeszcze wstrzymać do ich pełnego odsłonięcia (na arze 374). Obecnie wygląda na to, iż odcinek między omówionym zgrupowaniem domów a wałem stanowił rodzaj placyku, który był przynajmniej częściowo moszczony dranicami. Dotąd stwierdziliśmy dwa odcinki na tym placyku moszczone dranicami w warstwie E<sub>II</sub>. W pobliżu jednego z tych odcinków odkryto większy fragment plecionki (długości 3 m, szer. 1 m). Przypuszczalnie jest to fragment zwałonego zagrodzenia, które mogło być związane z domem nr 19 (?). Odcinek badanego terenu, na wschód od ulicy nr 1 przedstawia krańcowo różny obraz od poprzednio omówionego. Na odcinku tym (ar 344, 376) występuje jedynie bardzo niewiele konstrukcji drewnianych, i to w dodatku źle zachowanych. Uchwycono fragment domu nr 18, wspomniane poprzednio partie ulicy nr 4 oraz lepiej zachowany dom nr 15. W obu tych domach nie ma podłogi, tylko gliniane klepiska. Na pozostałej części tego odcinka (ary 344 i 376) występuje już gliniasty calec i wkopane w niego jamy, wiązane z następnym poziomem E<sub>III</sub>.

Podobnie jak w warstwach młodszych domy były zrębowe (na ogół zachowały się 1—2 wianki belek). Rozrzucone palenisko z kamieni wystąpiło jedynie w domu nr 63.

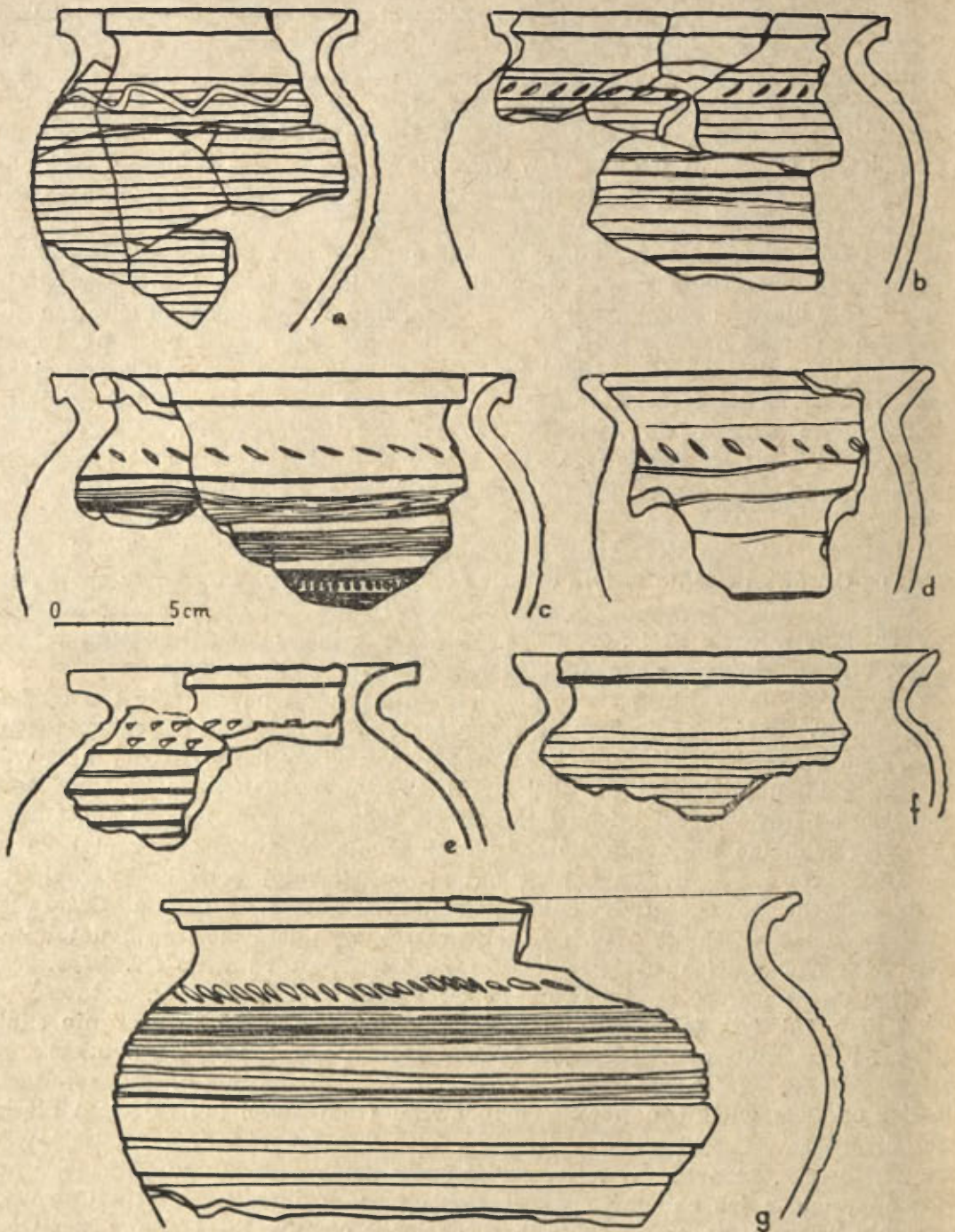
Z tej pobieżnej charakterystyki poziomu konstrukcyjnego E<sub>II</sub> wynika, że zbudowane na Ostrówku osiedle w tym okresie posiadało jak gdyby wyspowy charakter. Stwierdzamy partie, na których mamy do czynienia ze skupioną zabudową oraz gdzie zabudowy w ogóle brak. Jednakże już wtedy istnieje zasadniczy plan tej zabudowy, którego istotnym elementem są krzyżujące się główne ulice.

Te spostrzeżenia znajdują swoje potwierdzenie także i na wykopie I z lat badań 1952—1956. Należałoby jeszcze na zakończenie wspomnieć, że w poziomie konstrukcyjnym E<sub>II</sub> stwierdziliśmy w kilku wypadkach ślady pożaru (domy nr 15, 58 i 63 oraz w kilku miejscach na ulicy nr 1). Trudno w niniejszym sprawozdaniu pokusić się o bardziej uzasadnioną interpretację tego faktu, ale wydaje się, iż może on mieć kapitalne znaczenie dla chronologii Opola. W świetle całokształtu wyników dotychczasowych badań zajdzie najprawdopodobniej potrzeba pewnej korektury dotychczasowego datowania<sup>5</sup> najstarszych nawarstwień na Ostrówku. Zwłaszcza analiza ceramiki z tych warstw raczej wyklucza możliwość datowania najstarszych nawarstwień osady miejskiej na Ostrówku na wiek IX. Wystarczy zwrócić uwagę na współwystępowanie obok ceramiki, którą można datować na wiek X (ryc. 7/d, 8/f), także form typologicznie młodszych. Są to naczynia silnie wypalone i obtaczane, o dobrze wykształconym profilu (ryc. 8/g). Te, a także inne względy pozwalają na zasugerowanie hipotezy, żeby ślady pożaru z warstwy E<sub>II</sub> wiązać z okresem wielkiego powstania ludowego (1037—1038) lub zajęciem Śląska przez Brzetysława Czeskiego w 1038 roku<sup>6</sup>. Pierwotnie z tym okresem była wiązana warstwa E<sub>I</sub><sup>7</sup>. Jednakże w tej warstwie ślady pożarów były mniej liczne, a ponadto wspomniane już chociażby spostrzeżenia przy analizie ceramiki z Ostrówka raczej nie pozwolą na przeciągnięcie chronologii warstw E<sub>II</sub> i E<sub>III</sub> przez wiek X aż do XI wieku. Wydaje się, że naszą sugestią potwierdzają poza szeregiem innych drobnych spostrzeżeń, które już tutaj pomijamy, znalezione na Ostrówku monety. Trzy monety znalezione w warstwie E<sub>II</sub> pochodzą z pierwszej połowy wie-

<sup>5</sup> W. Hołubowicz, *Opole w wiekach X—XII*, Katowice 1956, s. 26 i nn.

<sup>6</sup> K. Maleczyński, *Śląsk w epoce feudalnej*, [w:] *Historia Śląska*, t. 1, cz. 1, Wrocław 1960, s. 197.

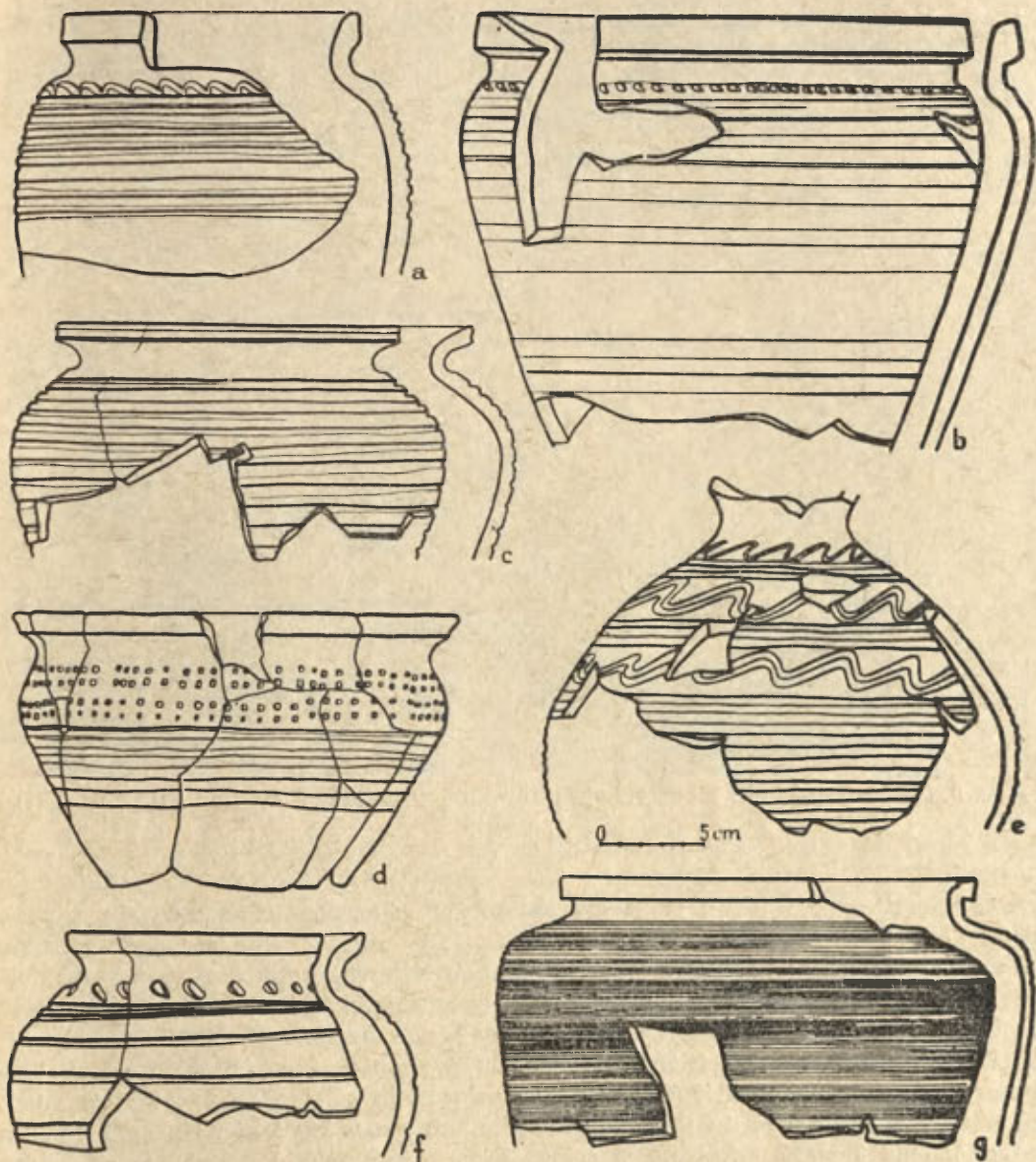
<sup>7</sup> Hołubowicz, *op. cit.*, s. 61.



Ryc. 7. Opole-Ostrówek. Ceramika:

a — ar 374, w-wa B<sub>1</sub>, m 10 d; b — ar 374, w-wa B<sub>1</sub>, m 4 c; c — ar 374, w-wa C<sub>2</sub>, m 5 d;  
 d — ar 376, w-wa E<sub>3</sub>, m 4 a; e — ar 374, w-wa B<sub>3</sub>, m 5 c; f — ar 344, w-wa E<sub>6</sub>, m 3 j; g —  
 ar 374, w-wa E<sub>2</sub>, m 1 a

Rys. I. Tołkin-Cizio



Ryc. 8. Opole-Ostrówek. Ceramika:

a — ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 7 l; b — ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 7 g; c — ar 343, w-wa E<sub>2</sub>, m 5 b; d — ar 343, w-wa E<sub>2</sub>, m 5 b; e — ar 342, w-wa E<sub>5</sub>, m 9 h; f — ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 4 j; g — ar 343, w-wa E<sub>7</sub>, m 7 i

Rys. I. Tołkin-Cizio

ku XI<sup>8</sup>. W tym świetle początki osady miejskiej na Ostrówku można by datować na ok. połowę wieku X, przy czym najstarszy poziom osadniczy E<sub>III</sub> byłby datowany na drugą połowę wieku X.

<sup>8</sup> W. Hołubowicz, *Monety XI w. z badań w Opole na tle stratygrafii Ostrówka*, „Archeologia Śląska”, t. 3: 1959, s. 137.



Ryc. 9. Opole-Ostrówek. Konstrukcje ulicy nr 1 z warstwy E<sub>II</sub> nad jamą nr 3 (1)

Fot. A. Szczodrak

Te sugestie rzecz jasna posiadają charakter roboczy, ale są oparte na wielu przesłankach oraz faktach i wydaje się, że znajdą one jeszcze lepsze potwierdzenie po wyeksplorowaniu do końca odcinka w pobliżu wału oraz w trakcie pełnego opracowania materiałów. Ponieważ posiadają one jednak nader istotne znaczenie dla badań w Opolu, uznajemy za właściwe zasygnalizować je chociaż w tej formie<sup>8</sup>.

W latach 1964—1965 odsłonięto także na wykopie II częściowo poziom konstrukcyjny E<sub>III</sub>, a na niektórych odcinkach osiągnięto calec. Calec został osiągnięty na arach 344 i 376 oraz na przyległych częściach arów 343 i 375. Na tym odcinku natrafiono na 3 jamy wkopane w calec. Jak można wnosić na podstawie obserwacji w wypadku jamy nr 3, były to obiekty starsze niż najniższy poziom konstrukcyjny na tym odcinku. Jama nr 3 (1) wystąpiła pod ostatnim poziomem konstrukcyjnym na tym odcinku. Jama nr 3 (1) wystąpiła pod ostatnim poziomem konstrukcyjnym na tym odcinku. Jama nr 3 (1) różniła się bardzo i kształtem, i wymiarami. Jednak jama o kształcie w rzucie poziomym mniej więcej owalnym (dł. 1,30 m, szer. 0,70 m). Głębokość jej wynosiła od 0,15 m do 0,35 m. Jama druga o kształcie regularnie okrągłym, o średnicy 2,20 m, posiadała stosunkowo proste dno i lekko skośne ścianki boczne. Sięgała do głębokości 0,60 m. Jama nr 3 (1) odsłonięta w roku 1965, posiadała kształt nerkowaty w rzucie poziomym. Można nawet sądzić, iż mamy do czynienia z dwoma prze-

<sup>8</sup> Poruszone zagadnienia miałem możliwość przedyskutować z dr. J. Kaźmierczykiem, który przekazał mi przy tym szereg cennych uwag.



Ryc. 10. Opole-Ostrówek. Dom plecionkowy nr 19 z warstwy E<sub>III</sub>

Fot. A. Szczodrak

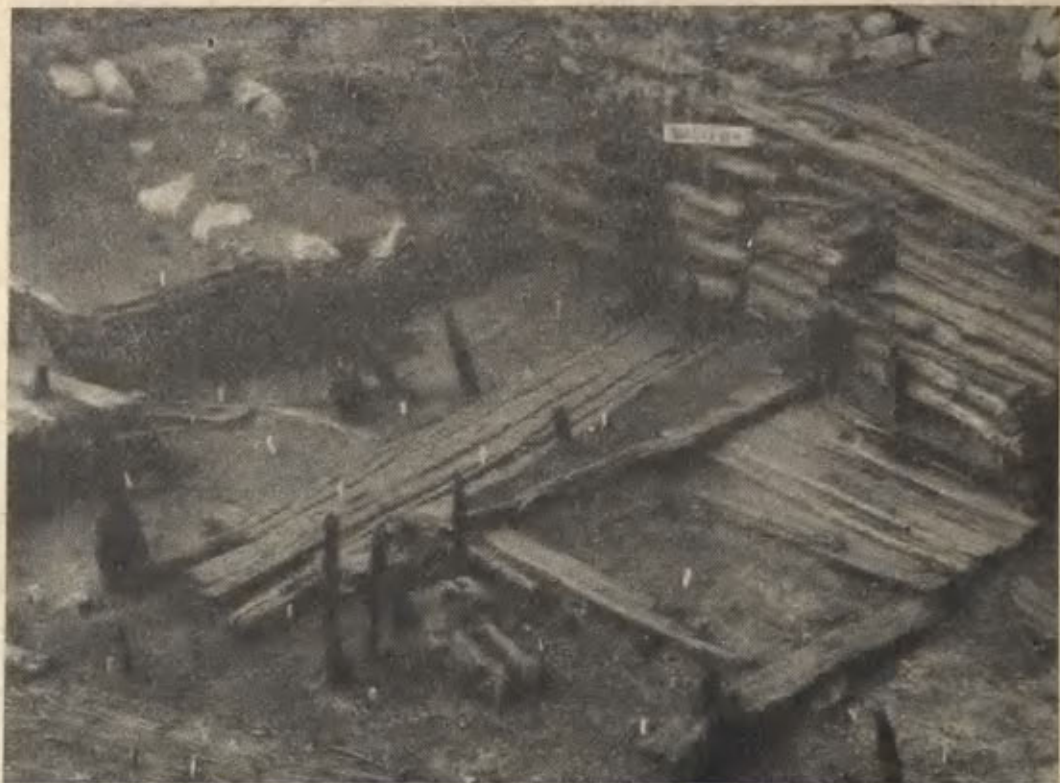
cinającymi się jamami, ale stwierdzenie tego ponad wszelką wątpliwość było utrudnione, ponieważ wypełnisko było bardzo jednolite. Dwa niejako oddzielne ramiona tej jamy posiadały długość 4,50 m i szerokość około 2 m. Wszystkie jamy zawierały mało materiału.

Interpretacja funkcji odkrytych jam nie jest łatwa. Wydaje się jednak, iż możemy wykluczyć możliwość, by stanowiły one obiekty mieszkalne typu półziemiankowego. Biorąc pod uwagę fakt wystąpienia na tym odcinku, na którym w warstwie E<sub>I</sub> i E<sub>III</sub> nie stwierdzamy konstrukcji drewnianych, można przypuszczać, że zostały one wykopane dla celów gospodarczych (może dla wydobycia gliny), a następnie zasypane przed zabudową tego odcinka. Mogło to nastąpić wtedy, gdy osada w Opolu już była częściowo zabudowana. Jamy te nie stanowiłyby więc oddzielnej w tym wypadku najstarszej fazy osadnictwa na Ostrówku, lecz byłyby współczesne poziomowi konstrukcyjnemu E<sub>I</sub> lub E<sub>III</sub>.

Na dalszym odcinku (ar 343, 375) nie posiadamy jeszcze jaśniejszego obrazu poziomu konstrukcyjnego E<sub>III</sub>. Najprawdopodobniej w poziomie tym utrzymują się jeszcze domy nr 63, 64 i może 58. Pełniejsze rozeznanie poziomu konstrukcyjnego E<sub>III</sub> uzyskaliśmy na arze 342. Pod konstrukcjami domu nr 19/E<sub>I</sub> natrafiono na resztki starszej konstrukcji; domu plecionkowego nr 19/E<sub>III</sub> (ryc. 10). Dom ten, o kształcie czworoboku z zaokrąglonymi narożnikami, posiadał ściankę plecionkową i znaczną część powalonych ścian odsłoniliśmy. Podłogę stanowiło gliniane klepisko.

Nader ważne wyniki uzyskaliśmy na odcinku w pobliżu wału, a ściślej między domem nr 19/E<sub>III</sub> a resztkami konstrukcji wału obronnego. Na tym odcinku utrzy-



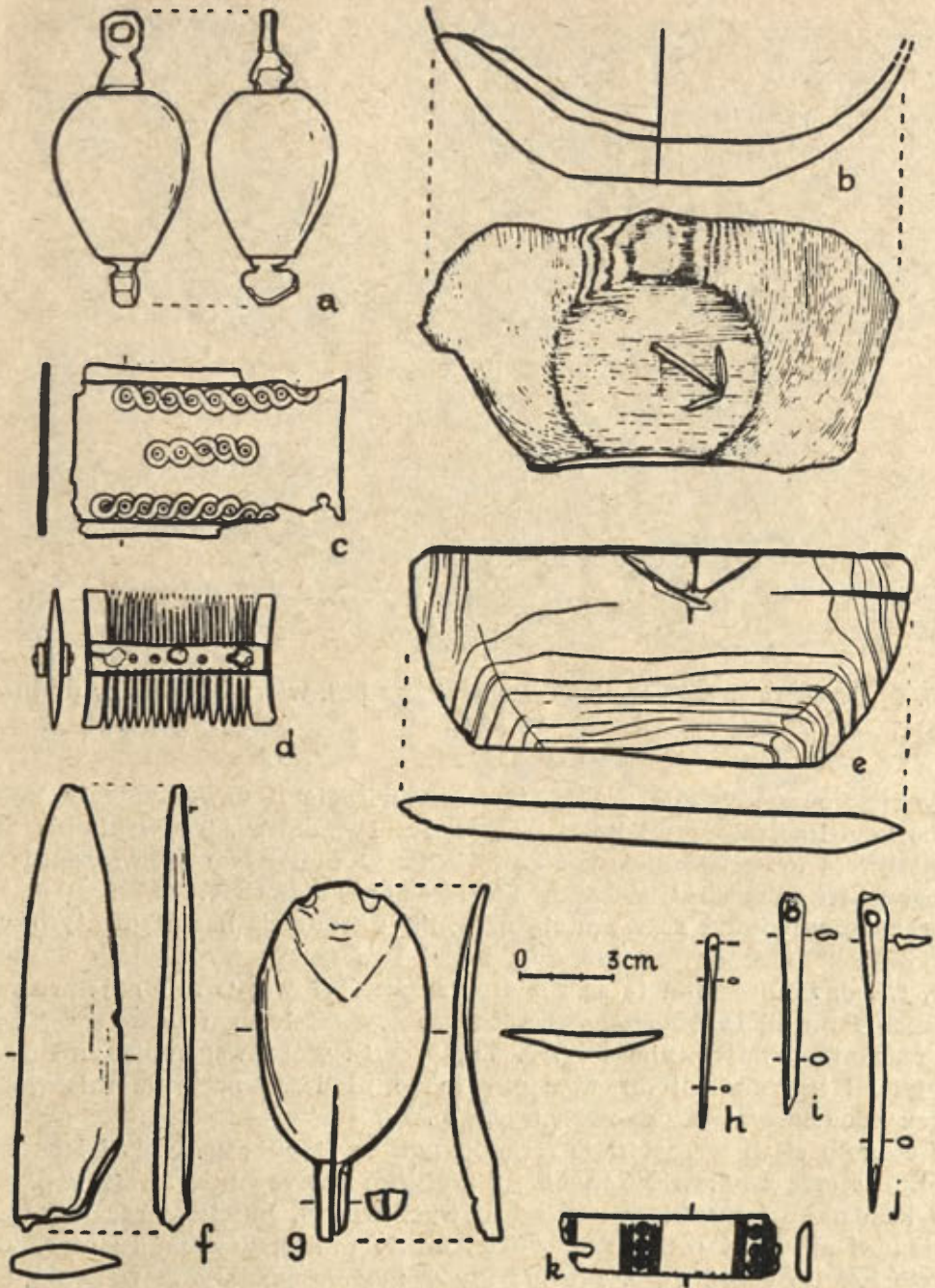


Ryc. 11. Opole-Ostrówek. Odsłonięty fragment przywala i pochodzące pod niego konstrukcje placyku (?), warstwa **E<sub>III</sub>**

Fot. A. Szczodrak

muje się w dalszym ciągu rodzaj placyku, w niektórych partiach moszczony dranicami i dylówkami (ryc. 11). Istotne natomiast było stwierdzenie, że zarówno część dranic, jak i dylówki podchodzą pod zachowane konstrukcje przywala (ryc. 11). Możemy więc stwierdzić, że podczas użytkowania najstarszego poziomu osadniczego **E<sub>III</sub>** (wiek X), jeżeli osada na Ostrówku posiadała urządzenia obronne, to znajdowały się one w innym miejscu niż konstrukcje odkryte przez nas. Nie możemy więc oczywiście niczego powiedzieć o wyglądzie najstarszych urządzeń obronnych na Ostrówku. Ten fragment przywala, który odkryliśmy na wykopie II, powstał najprawdopodobniej pod koniec użytkowania poziomu **E<sub>I</sub>** (ok. połowy XI wieku). Wtedy nastąpiła prawdopodobnie odbudowa i częściowa przebudowa wału na Ostrówku. Został on poszerzony o odkryty przez nas uskok wału, a nastąpiło to kosztem przestrzeni wnętrza grodu. To tłumaczy, że część konstrukcji wspomnianego placyku podchodzi pod wał.

Wydaje się, że wytłumaczenie tych stwierdzonych faktów w związku z urządzeniami obronnymi na Ostrówku możemy znaleźć także w wypadkach historycznych. Wspominaliśmy już poprzednio, że najprawdopodobniej czas powstań ludowych lub najazd Brzetysława Czeskiego z 1038 roku możemy wiązać z poziomem konstrukcyjnym **E<sub>II</sub>**. W tym czasie mogło nastąpić także przynajmniej częściowe uszkodzenie istniejących starszych urządzeń obronnych grodu. Odbudowa i ewentualna przebudowa wału opolskiego natomiast nastąpiły po odzyskaniu Śląska przez Polskę w 1050 roku i tak też można datować odkryty przez nas fragment wału wiążąc go z poziomem **E<sub>I</sub>**.



Ryc. 12. Opole-Ostrówek:

a — zawieszka do pionu (?) lub bezmian (z rogu i z metalowym trzonkiem, ar 342, w-wa E<sub>3</sub>, m 2 f, nr inw. 1032/65; b — fragment miski drewnianej, ar 342, w-wa E<sub>4</sub>, m 3 i, nr inw. 80/64; c — zdobiona płytką rogowa, ar 376, w-wa E<sub>5-6</sub>, m 2a, nr inw. 14a/65; d — grzebień, ar 312, w-wa II<sub>3</sub>, m 3 g, nr inw. 514/65; e — fragment dna, ar 311, w. II<sub>6</sub>, m 4 c, nr inw. 466c/65; f — fragment młoteczka tkackiego, ar 342, w. E<sub>3</sub>, m 9 b, nr inw. 57/64; g — fragment łyżki, ar 376, w-wa E<sub>3</sub>, m 6 c, nr inw. 147/64; h — igła żelazna, ar 311, w-wa A<sub>1</sub>/3, nr inw. 1090/65; i — igła kościana, ar 311, w-wa A<sub>II</sub>/2, m 5 d, nr inw. 1452a/65; j — igła kościana, ar 311 w-wa A<sub>II</sub>/2, m 4 d, nr inw. 1418/65; k — okładzina do noża, ar 376, w-wa E<sub>3</sub>, m 7 b, nr inw. 24/64

Rys. I. Tołkin-Cizio i W. Hadyńska



Ryc. 13. Opole-Ostrówek. Drewniany pucharek, ar 343, w-wa E<sub>III</sub>, m 8 j, nr inw. 18/64

Fot. A. Szczodrak

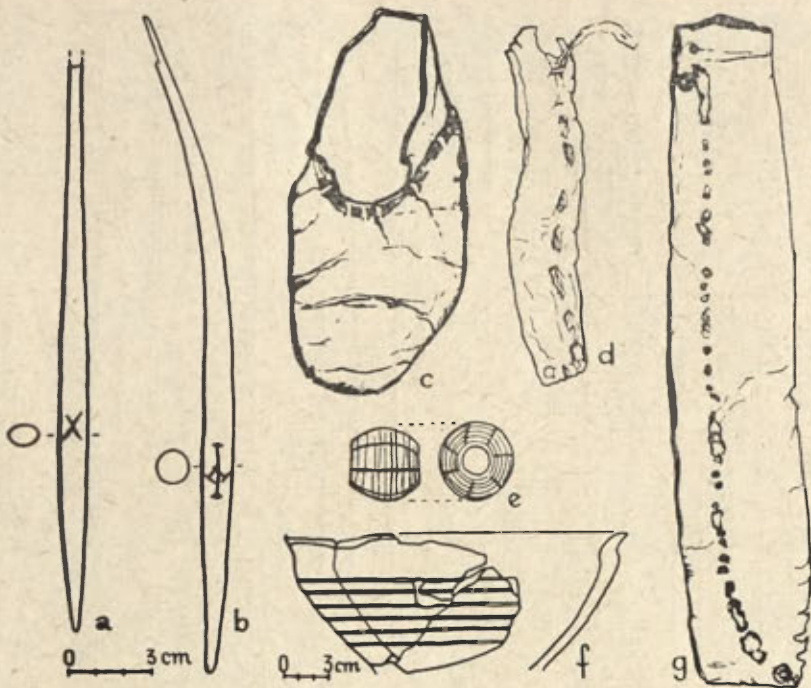
Wyeksplorowane w latach 1964–1965 na wykopie II nawarstwienia kulturowe dostarczyły dalszej olbrzymiej ilości zabytków ruchomych. To wyklucza w zasadzie możliwość ich obszerniejszego omówienia w niniejszym sprawozdaniu i musimy poprzestać na ogólniejszej charakterystyce tego materiału.

Ceramikę najliczniej reprezentują naczynia o kształcie beczułkowatym, względnie jajowatym, o esowatym profilu z lepiej lub gorzej wykształconym brzegiem (ryc. 7, 8/c, d, f). Naczynia te są silnie obtaczane. W warstwach najstarszych (E<sub>II</sub>, E<sub>III</sub>), obok form silnie obtaczanych z dobrze wykształconym brzegiem, występują także naczynia prymitywniejsze (ryc. 7 d, e, 8/f). Poza wspomnianymi garnkami jajowatymi i beczułkowatymi wystąpiły także nieliczne naczynia misowate (ryc. 8/d) oraz jedno naczynie flaszkowate (ryc. 8/e).

W dalszym ciągu w materiale ceramicznym występują naczynia i ich fragmenty grafitowe oraz z polewą. Ceramikę z grafitem reprezentują formy z prosto stojącym kołnierzem i zgrubiałym brzegiem (ryc. 8/a, b). Ilościowo ceramika z grafitem stanowi niewielki procent w ogólnej masie materiału ceramicznego, niemniej jednakże jest jej dosyć dużo. Dla przykładu można podać, iż z warstwy E<sub>III</sub> pochodzi około 140 fragmentów. Także w jednej z jam wystąpiło 30 fragmentów.

Ceramika z polewą nie różni się pod względem formy od ceramiki zwykłej. Stanowi ona również nieznaczny procent w ogólnej masie materiału ceramicznego (z warstwy E<sub>III</sub> pochodzi np. 20 fragmentów).

Bardzo liczne w wydobywym materiale są różnorakie przedmioty z drzewa. Warto przy tym zwrócić uwagę na stosunkowo liczne zachowane w całości lub w fragmentach czerpaki, puchary, misy, talerze drewniane, znaczna ich część była starannie toczone, przy czym na dnach posiadają znaki (ryc. 12 b, e). W warstwach E<sub>II</sub> i E<sub>III</sub> znaleziono 25 większych i mniejszych fragmentów tych naczyń. Na szczególną uwagę zasługuje starannie wykonany pucharek na nóżce (ryc. 13) i zdo-



Ryc. 14. Opole-Ostrówek:

a — wrzeciono, ar 343, w-wa E<sub>4</sub>, m 1 g, nr inw. 154a/64; b — wrzeciono, ar 343, w-wa E<sub>3</sub>, m 1 e, dom 61, nr inw. 30/64; c — trzewik dziecięcy, ar 343, w-wa E<sub>III</sub>, jama nr 3(1), nr inw. 125b/65; d — pochewka skórzana, ar 376, w-wa E<sub>8</sub>, m 2a, nr inw. 65/65; e — przęślik z wapienia, ar 342, w-wa E<sub>4</sub>, m 9 c, nr inw. 218a/64; f — misa drewniana, ar 343, w-wa E<sub>3</sub>, m 7 c, nr inw. 335a/64; g — pochewka skórzana, ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 7 g, nr inw. 110b/65

Rys. I. Tołkin-Cizio i B. Wolanin

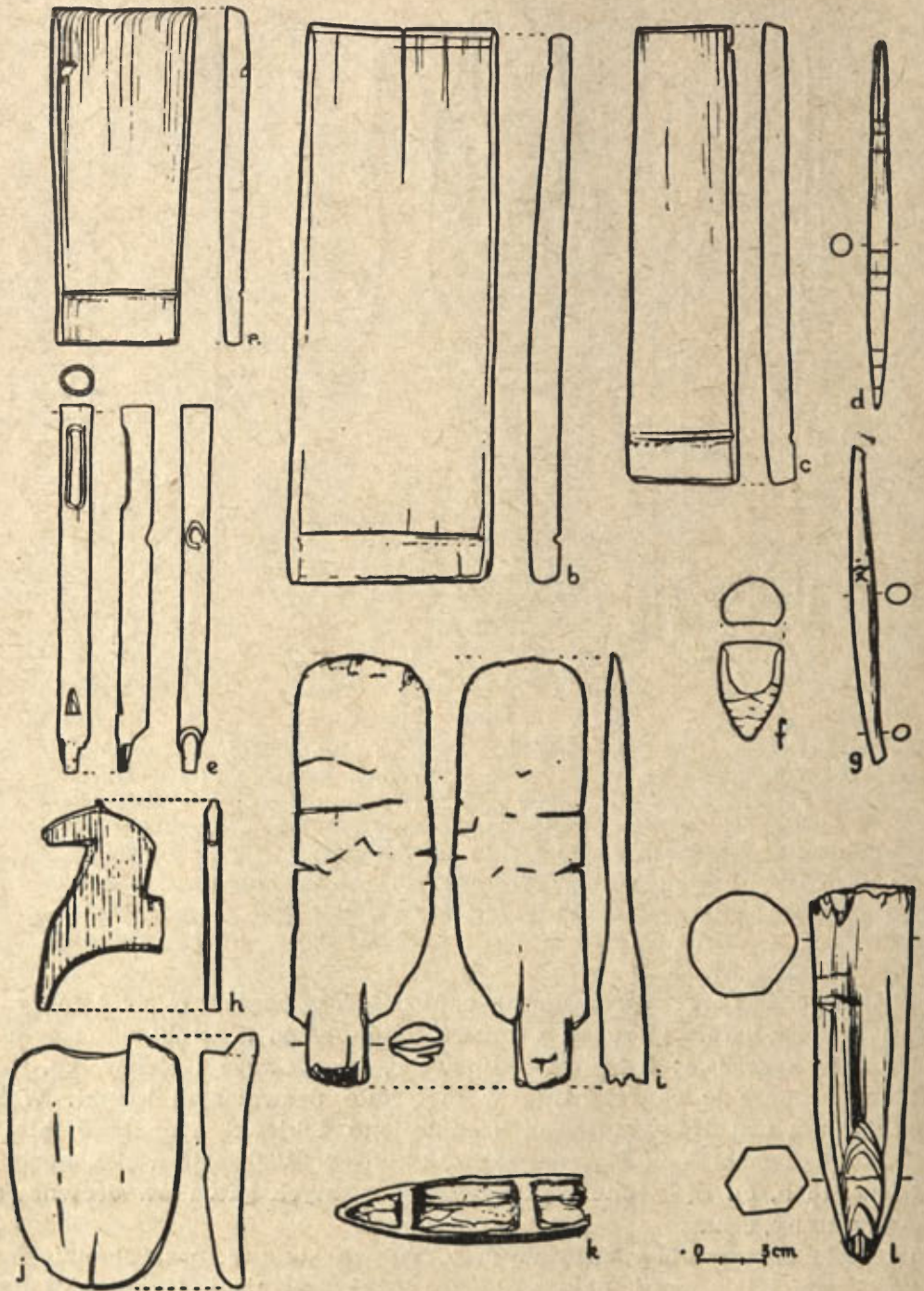
biona misa (ryc. 14 f). Przeprowadzona analiza<sup>10</sup> fragmentów mis i talerzy wykazuje, że większość była wykonana z drzewa jesionowego (5 sztuk), poza tym cztery pozostałe były z drzewa: klonowego, lipowego, brzoźowego i olchowego.

Wyroby bednarskie reprezentują w materiale drewnianym klepki. W zbadanych na odcinku aru 374 warstwach B znaleziono 4 klepki, a na pozostałej części wykopu w warstwach E<sub>II</sub> i E<sub>III</sub> dalszych 10 klepek. Większość z nich pochodzi od wiader (ryc. 15 b, c). Były one wykonywane z różnych gatunków drewna, a więc topoli, dębu, sosny, cisu.

Do zespołu przedmiotów związanych z zastawą stołową, poza omówionymi poprzednio misami i talerzami, należą również łyżki drewniane. Najczęściej były one zachowane fragmentarycznie, i to przeważnie posiadały odłamany trzonek (ryc. 12 g). W latach 1964—1965 znaleziono łącznie na wykopie II 36 egzemplarzy. Analiza 10 egzemplarzy wykazuje, że były one wykonywane z różnych gatunków drewna: cisu, klonu, dębu, gruszy, wierzby i topoli.

Liczną grupę reprezentują także wrzeciona. Znaleziono ich łącznie 43. W większości wykonywano wrzeciona z sosny (7 sztuk), oprócz tego także z cisu (1 sztuka). Warto zwrócić uwagę na kilka egzemplarzy oznaczonych znakami (ryc. 14 a, b,

<sup>10</sup> Analizę przeprowadził dr S. Marek z Katedry Paleobotaniki Uniwersytetu Wrocławskiego.



Ryc. 15. Opatów:

a — klepka, ar 311, w-wa II<sub>6</sub>, m 2 e, nr inw. 399/65; b — klepka, ar 375, w-wa E<sub>7</sub>, m 9 b, nr inw. 176/65; c — klepka, ar 374, w-wa E<sub>4</sub>, m 10 j, nr inw. 1349/65; d — wrzeciono, ar 343, w-wa E<sub>5</sub>, m 2 h, dom 58, nr inw. 227/65; e — fujarka, ar 374, w-wa E<sub>1</sub>, m 8 b, nr inw. 417b/65; f — bąk (?) ar 374, w-wa D<sub>1</sub>, m 5 a, nr inw. 438a/65; g — wrzeciono, ar 374, w-wa C<sub>1</sub>, m 7, nr inw. 626/64; h — drewniana figurka konika, ar 374; w-wa D<sub>2</sub>, m 6 a, nr inw. 305/65; i — kijanka, ar 342, w-wa E<sub>II</sub>, m 1 j, nr inw. 951/65; j — warzecha (?), ar 374, w-wa D<sub>1</sub>, m 4 d, nr inw. 213/65; k — łódeczka z kory, ar 375, w-wa E<sub>8</sub>, f 10 e, nr inw. 271/65; l — kołek drewniany, ar 374, w-wa E<sub>1</sub>, m 4a, nr inw. 419f/65

Rys. I. Tolkin-Cizło i W. Hadyńska



Ryc. 16. Opole-Ostrówek. Stępa drewniana z warstwy E<sub>III</sub>

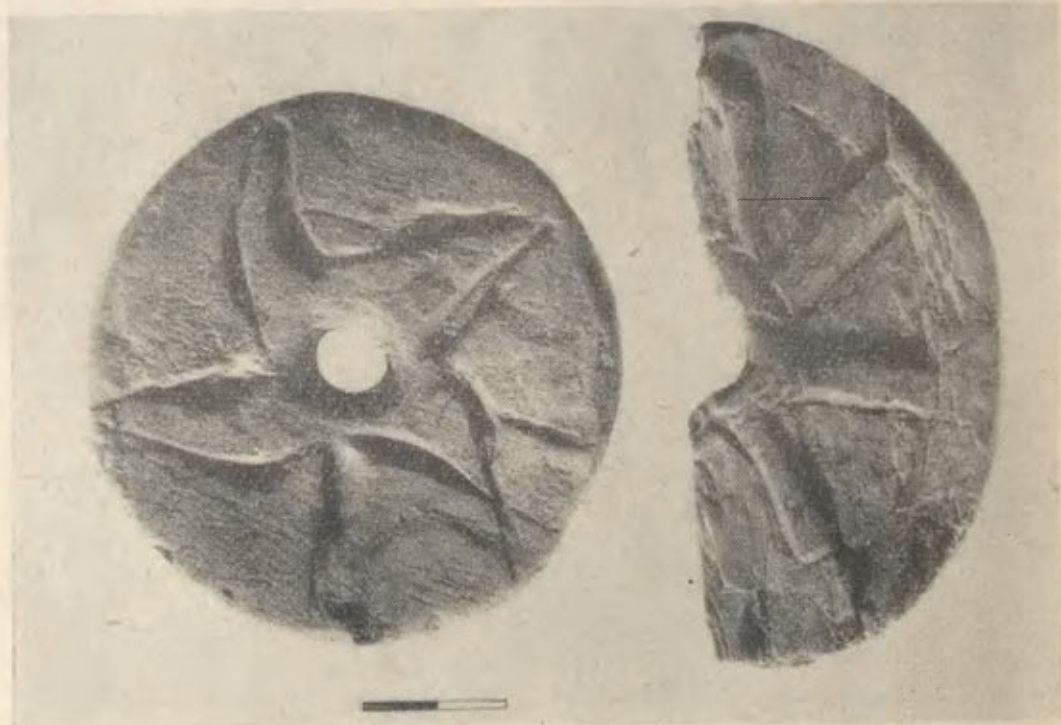
Fot. A. Szczodrak

15 d, g). Podobnie liczną grupę stanowią także różnego rodzaju kołki i czopy (ryc. 15 l). Masowo występują różnej wielkości łuczywa. Inne przedmioty czy przybory wykonane z drewna nie są tak częste w omawianym materiale. Wymienimy tu chociażby mąteвки znalezione w liczbie 11 sztuk (6 mątevek poddano analizie i stwierdzono, że wszystkie zostały wykonane z drewna świerkowego), dalej 4 tłuکی ciesielskie, kilka mieczyków tkackich, kilka fujarek (ryc. 15 e) wykonanych z gałązki bzu wydrążonej w środku. Warto zwrócić jeszcze uwagę na łopatkę-warzechę (ryc. 15 j) oraz na najprawdopodobniej kijankę łopatkowatą z naciętymi znakami analogicznymi po dwu stronach łopatki (ryc. 15 i) wykonaną z drewna dębowego.

W roku 1965 znaleziono trzecią w Opolu figurkę konika zachowaną częściowo i wykonaną z drewna dębowego (ryc. 15 h). W przeciwieństwie do poprzednich dwóch został on wyrzeźbiony w drewnianej płytce. Wspomnieć jeszcze wypada o znalezionej w roku 1965 dużej łopacie dębowej oraz stępie nożnej (ryc. 16)<sup>11</sup>, jak i o znalezionym najprawdopodobniej bąku, chociaż trudno z całą stanowczością wykluczyć możliwość, że jest to jedynie czop (ryc. 15 f). Wreszcie znaleziono cały szereg różnorodnych fragmentów przedmiotów drewnianych, których funkcję trudno w tej chwili ustalić. W eksplorowanych na wykopie II warstwach, podobnie jak i w latach ubiegłych, wystąpiło cały szereg przedmiotów wykonanych z kory, są to przede wszystkim kółka z otworem bardzo często zdobione (ryc. 17), dotychczas bywają one określane przeważnie jako pławiki. Znaleziono ich łącznie zachowanych w całości lub we fragmentach 41. W wypadku egzemplarzy (7 sztuk), które poddano analizie, stwierdzono, iż zostały one wykonane z kory sosny.

Dalszą grupę zabytków wykonanych z kory reprezentują łódeczki (ryc. 15 k),

<sup>11</sup> Obszerniejsze opracowanie znalezionych dwóch stęp wczesnośredniowiecznych zostanie w najbliższym czasie przekazane do druku w „Archeologii Polski”.



Ryc. 17. Opole-Ostrówek, Pławiki z kory:

z lewej strony, ar 376, w-wa E<sub>4</sub>, m 7 b, nr inw. 152a/64; z prawej strony, ar 344, w-a E<sub>1</sub>, m 4 h, nr inw. 192/64

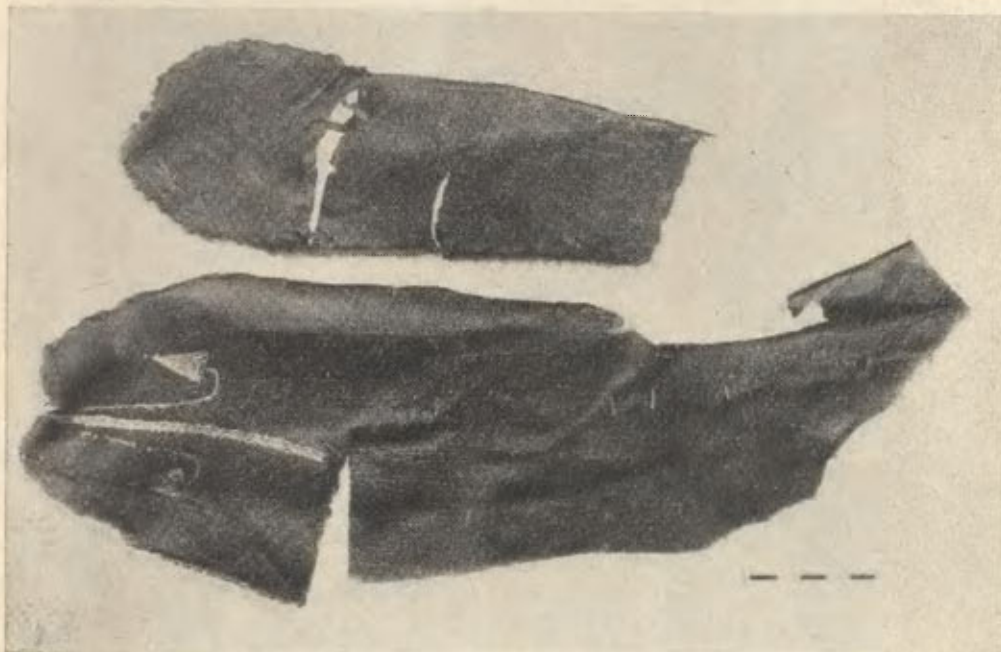
Fot. A. Szczodrak

znaleziono ich łącznie w omawianym okresie badań na wykopie II 7 sztuk. Także łądeczki wykonywano z kory sosnowej. Wśród przedmiotów wykonanych z kory znajduje się także analogiczny przedmiot do znalezionego w roku 1963<sup>12</sup>. Jest to przedmiot w kształcie przepołowionego walca ze spiczastym zakończeniem. Strona wypukła jest zdobiona kołami. Trudno bliżej określić jego funkcję, nie jest wykluczone, iż jest to rodzaj schematycznego idola (?). Wymienić również wypada znalezione fragmenty sznurów, plecionych z łyka. Znalezione ich łącznie 21 fragmentów, z czego z warstwy E<sub>II</sub> pochodzi 10 fragmentów, a z warstwy E<sub>III</sub> — 5 fragmentów. Oczywiście przewaga ilościowa w tych warstwach jest uwarunkowana tym, że były one eksplorowane na większej części wykopu II.

W warstwie E<sub>I</sub> wystąpiły również dwa kawałki plecionki z kory brzozej. Jedna z nich była dobrze zachowana w dużym fragmencie i najprawdopodobniej pochodzi od naczynia lub kosza plecionkowego.

Do materiałów o masowym charakterze występowania zaliczyć należy również skórę. W eksplorowanych warstwach na wykopie II w latach 1964—1965 znaleziono w warstwie E<sub>III</sub> — 285 fragmentów bez śladów szycia, w warstwie E<sub>II</sub> — 233. W warstwach wyższych, które były jedynie częściowo eksplorowane, wystąpiło w E<sub>I</sub> — 48 fragmentów; w warstwie D — 30 fragmentów; w warstwie C — 8, a w warstwie B — 49 fragmentów. Z przedmiotów wykonanych ze skóry wymienić można trzewiki lub ich fragmenty, których znaleziono 4, w tym jeden dobrze

<sup>12</sup> G e d i g a, *op. cit.*, s. 243 ryc. 20a.



Ryc. 18. Opole-Ostrówek. Fragmenty trzewików, ar 376, w-wa B<sub>III</sub>, m 7 b, nr inw. 472/64

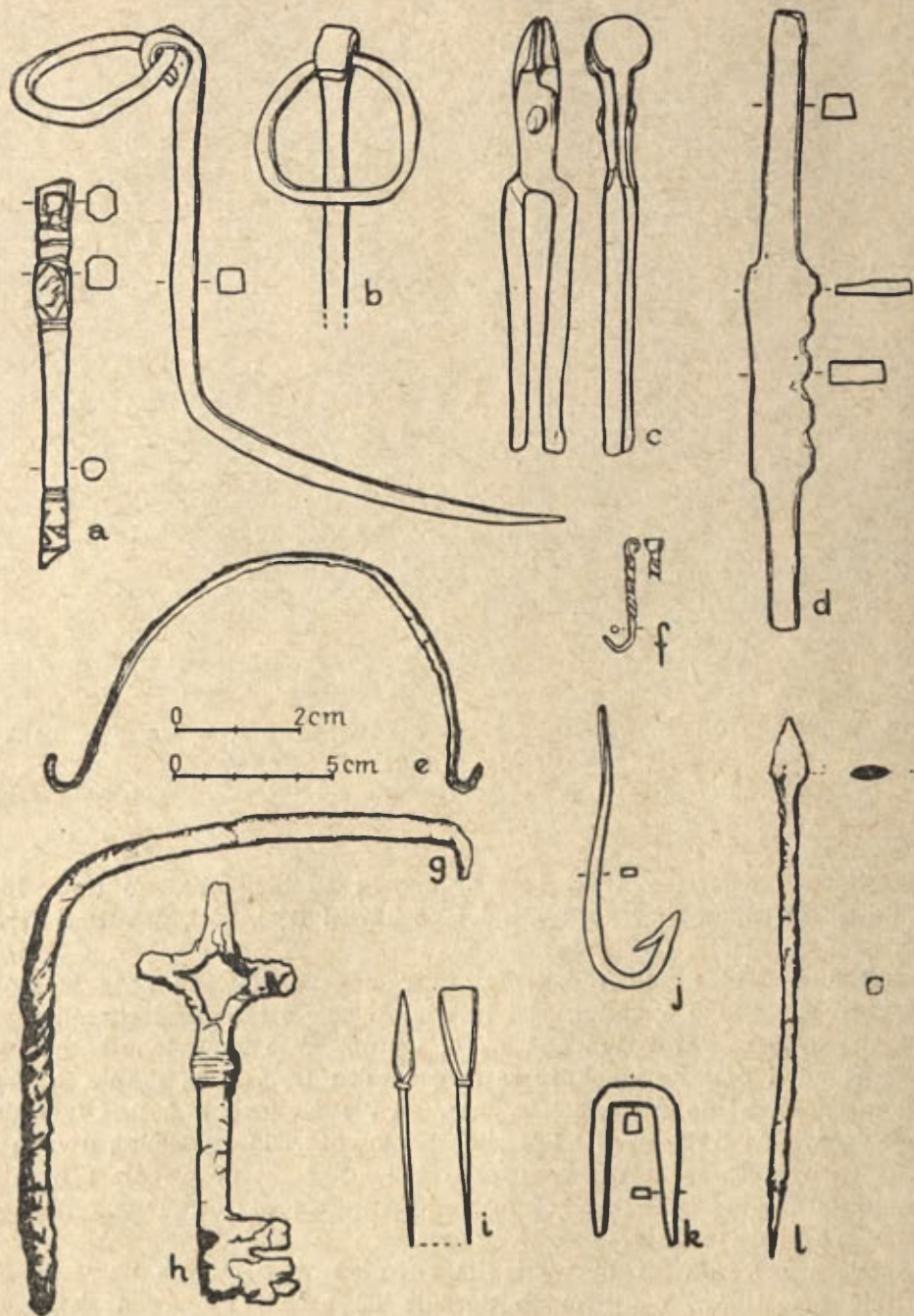
Fot. A. Szczodrak

zachowany trzewik dziecięcy (ryc. 14 c) oraz dwa zdobione haftem (ryc. 18), podszwy ze śladami reperacji (ryc. 18), dalej pochwki (ryc. 14 d, g) różnej wielkości i rzemyki.

Z przedmiotów żelaznych najliczniej były reprezentowane noże w ilości 19 sztuk. Gwoździ znaleziono 5 sztuk, jest to więc liczba niewielka i charakterystyczna dla najstarszych nawarstwień Ostrówka. Oprócz tego znaleziono zębaty przedmiot, który stanowi prawdopodobnie zasuwę zamku (ryc. 19 d), skoble, klucz (ryc. 19 g), nożyce, sprzączki do pasa, 5 haczyków do wędek (ryc. 19 f, j), 4 igły metalowe, kabłąk do wiadra (ryc. 19 e) i krzesiwo ramowate. Na szczególną uwagę zasługuje znaleziony w 1964 roku w warstwie B żelazny rylec do pisania z łopatkowatą, trójkątną główką (ryc. 19 i). Łącznie znaleziono na Ostrówku do tej pory trzy egzemplarze rylców do pisania.

W okresie sprawozdawczym wystąpiła również w badanych nawarstwieniach większa ilość przęślików wapiennych (łącznie 35 sztuk) zachowanych w całości względnie fragmentarycznie, z których część była ornamentowana (ryc. 14 e). Ich miejscową produkcję potwierdzają odpadki produkcyjne i półfabrykaty. Jednakże w starszych warstwach są one znacznie mniej liczne niż w młodszych nawarstwieniach (w II warstwie konstrukcyjnej oraz w warstwie A<sub>I-III</sub>), o czym można się było ponownie przekonać, biorąc pod uwagę ilość półfabrykatów, które wystąpiły w nawarstwieniach na wykopie III. Obok przęślików wystąpiły również wykonane z wapienia dwa duże krążki z niewielkimi otworami, które przypuszczalnie pełniły funkcję potaków. Znaleziono także fragment modelu jaja z wapienia. Przeważnie z różnych łupków były wykonane osełki, których 9 znaleziono na wykopie II.

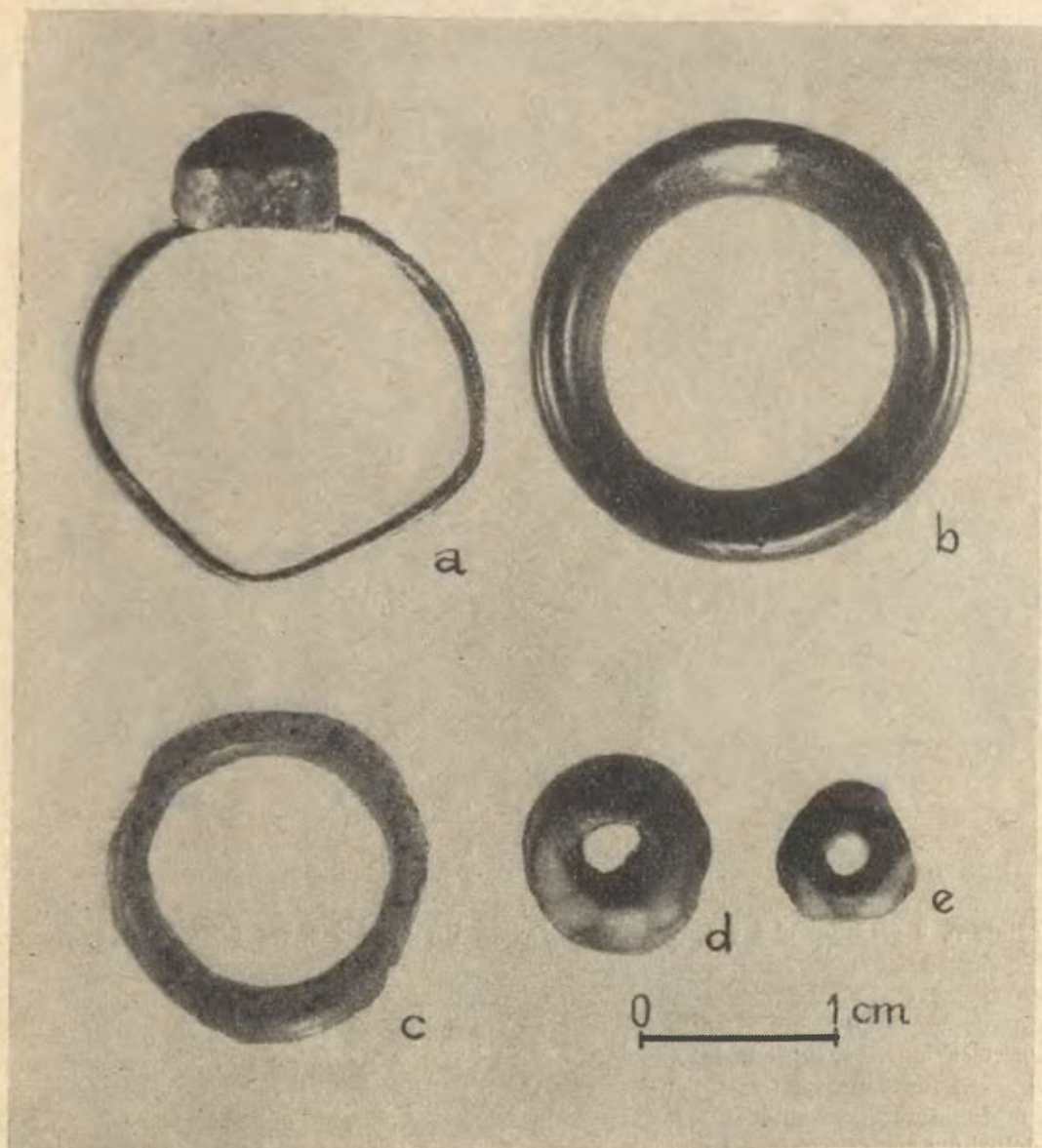




Ryc. 19. Opole-Ostrówek:

a — zdobiony fragment bliżej nie określonego przedmiotu metalowego (fragment wagi ?), ar 311, w-wa II, m 6—10) a—e, nr inw. 160/65; b — klucz, ar 311, w-wa A<sub>II</sub>/1, nr inw. 1243a/65; c — szczypce, ar 311, w-wa II<sub>6</sub>, m 5 c, nr inw. 435b/65; d — zasuwa zamka, ar 375, w-wa E<sub>6</sub>, m 7 a, nr inw. 6a/65; e — kabiak do wiadra, ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 9 c, nr inw. 55/65; f — haczyk do wędki, ar 343, w-wa E<sub>III</sub>, jama nr 3(1), nr inw. 125c/65; g — klucz, ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 7 i, nr inw. 126c/65; h — klucz, ar 311, w-wa II, nr inw. 27/65; i — rylec do pisania, ar 374, w-wa B<sub>1</sub>, m 9 b, nr inw. 8/64; j — haczyk do wędki, ar 376, w-wa E<sub>4</sub>, m 7 c, nr inw. 148/64; k — skobel, ar 343, w-wa E<sub>III</sub>, jama nr 3(1), nr inw. 125c/65; l — rylec do pisania, ar 311, w-wa II<sub>3</sub>, m 2 e, nr inw. 280/65. Skala górna dotyczy tylko ryc. a

Rys. W. Hadyńska i B. Wolanin



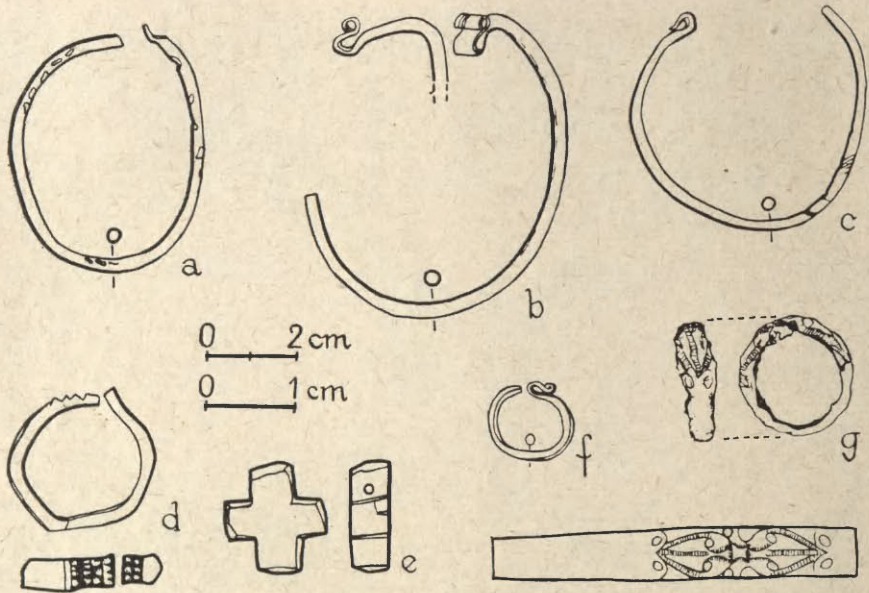
Ryc. 20. Opole-Ostrówek. Biżuteria:

a — pierścionek metalowy ze szklanym oczkiem, ar 374, w-wa B<sub>1</sub>, m 5 c, nr inw. 21/64;  
 b — pierścionek szklany, ar 342, w-wa E<sub>1</sub>, m 2 g, nr inw. 267/64; c — pierścionek szklany,  
 ar 376, w-wa E<sub>1</sub>, m 6 c, nr inw. 365/64; d — paciorek szklany, ar 342, w-wa E<sub>1</sub>, m 6 d,  
 nr inw. 55/64; e — paciorek szklany, ar 342, w-wa E<sub>1</sub>, m 3 d, nr inw. 252/64

Fot. A. Szczodrak

Na uwagę zasługują również przedmioty z rogu i kości. Są to okładziny do noży, w tym także bogato zdobione (ryc. 12 k), dalej tzw. hetki, igły kościane, grzebień rogowy, jak i bogato zdobiona tarczka rogowa (ryc. 12 c).

W eksplorowanych nawarstwieniach wystąpiło również 7 fragmentów tkanin wełnianych. Wszystkie zostały znalezione w warstwie E<sub>III</sub>. W materiałach z omawianych dwóch lat badań jest bogato reprezentowana biżuteria. Różnorodnych pa-



Ryc. 21. Opole-Ostrówiek. Biżuteria:

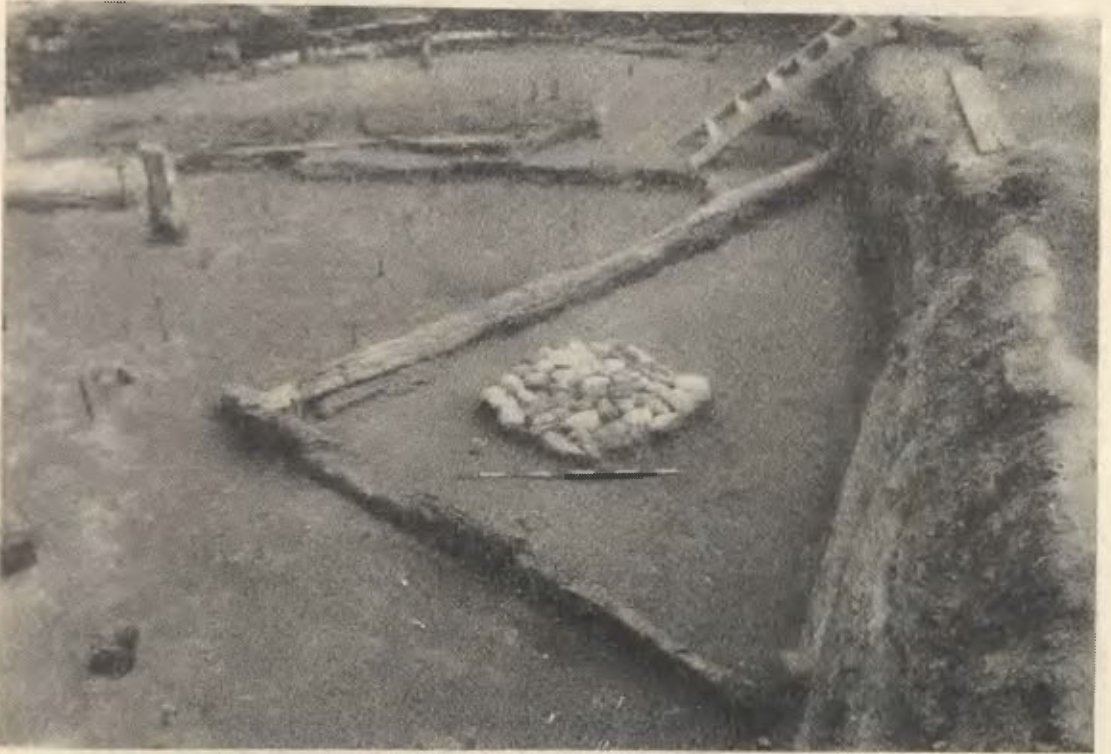
a — kabłączek skroniowy, ar 311, w-wa A<sub>II</sub>/1, m 7 h, nr inw. 1360/65; b — kabłączek skroniowy, ar 311, w-wa A<sub>II</sub>/2, m 5 c, nr inw. 1446a/65; c — kabłączek skroniowy, ar 311, w-wa A<sub>II</sub>/3, m 6 l, nr inw. 1533/65; d — pierścionek srebrny, ar 311, w-wa A<sub>II</sub>/1, m 6 c, nr inw. 1233/65; e — krzyżyk z łupku, ar 311, w-wa A<sub>I</sub>/1, m 10 h, nr inw. 987/65; f — kabłączek skroniowy, ar 342, w-wa E<sub>6</sub>, m 8 b, nr inw. 43/65; g — pierścionek, ar 343, w-wa E<sub>7</sub>, m 9 h, nr inw. 120/65

Rys. W. Hadyńska i B. Wolanin

ciorków szklanych znaleziono 91, część z nich jest zdobiona wielobarwnym ornamentem (ryc. 20). Z tej liczby 74 paciorki, barwy czarnej o kształcie mniej więcej kulistym, o średnicy 0,3 cm, wystąpiły razem na arze 342, m<sup>2</sup> 9/j w warstwie E<sub>7</sub>. Przymuszczalnie wszystkie pochodzą z jednej kolii. Na tym samym metrze i w tej samej warstwie znaleziono jeszcze drugi zestaw paciorków, pochodzących najprawdopodobniej z innej kolii. Zestaw ten stanowiły 24 paciorki fluorytowe, 4 paciorki szklane, beczułkowate, ozdobione złotą folią, oraz jeden paciorek z karneolu. Obie te kolie przedstawiały niewątpliwie dużą wartość i musiały być zgubione względnie zdeponowane przez właściciela w wyjątkowych okolicznościach. Oprócz paciorków znaleziono kilka pierścionków szklanych (ryc. 20 b, c). Biżuterię metalową reprezentuje kilka kabłączków skroniowych (ryc. 21 f) oraz pierścionki, z których dwa zasługują na szczególną uwagę. Jeden z zachowanym oczkiem szklanym (ryc. 20 a) oraz drugi z blachy miedzianej ? z bogatym ornamentem (ryc. 21 g).

Kończąc ten ogólny przegląd materiałów uzyskanych na wykopie II wspomnieć jeszcze należy o znalezionych kilku bryłkach ołowiu, trzech ciężarkach ołowianych w kształcie okrągłych płytek z otworem pośrodku (średnica ok. 1 cm, wys. 0,2 cm, średnica otworu 0,3 cm), 1 pędzel i amulet z kła. Wymienić należy jeszcze przedmiot o gruszkowatym kształcie, wykonany z rogu z metalowym rdzeniem, zakończonym z jednej strony uszkiem (ryc. 12 a). Możliwe, iż służył on jako zawieszka do pionu względnie jako bezmian.

. W roku 1965 duży wysiłek skoncentrowano na pracach na wykopie III. Na arach 279, części aru 310 oraz arach 311 i 312 prowadzono eksplorację nawarstwień związanych z okresem istnienia zamku średniowiecznego (tzw. II warstwa konstrukcyj-



Ryc. 22. Opole-Ostrówek. Dom nr 65 z warstwy A<sub>1</sub>, na arze 311

Fot. A. Szczodrak

na) oraz miejską osadą wczesnośredniowieczną począwszy od warstwy A<sub>1</sub>. Na arach 278, 309 i 310 usuwano grubą warstwę gruzu średniowiecznego nad spodziewanym dalszym odcinkiem wału wczesnośredniowiecznego.

W obrębie II warstwy konstrukcyjnej wydzielono i wyeksplorowano pięć warstewek głębokościowych o przeciętnej miąższości 0,10 m. Warstwa zawierała większą ilość cegły średniowiecznej oraz utworzone z cegieł palenisko. Konstrukcje drewniane były bardzo źle zachowane i funkcjonalne układy konstrukcji były trudno czytelne. Na arze 311 odsłonięto kilka belek i dranic, większe skupisko kamieni oraz fragment budynku. Na arze 310 uchwycono najprawdopodobniej fragment drugiego domu.

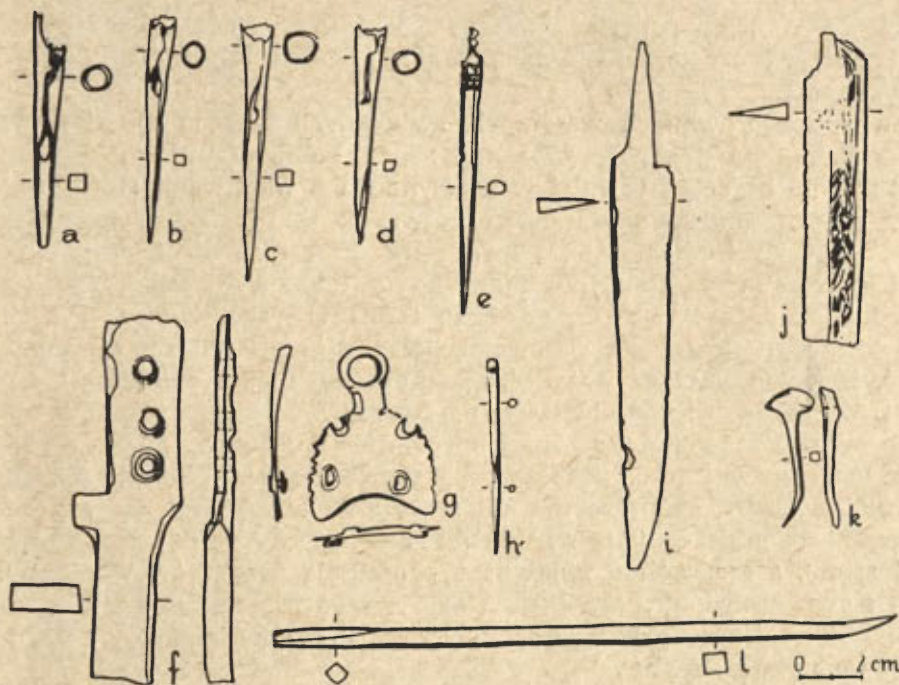
Ilość zabytków ruchomych, jakich dostarczyła wyeksplorowana warstwa II, była obfita, ale stosunkowo mało różnorodna. Zdecydowanie przeważała ceramika, w tym duża ilość naczyń malowanych. Poza ceramiką warstwa zawierała dużo różnorodnych przedmiotów żelaznych lub ich fragmentów. Łącznie znaleziono 132 przedmioty z żelaza. Są to przede wszystkim gwoździe różnych rozmiarów i hufnale, dalej sprzączki, noże, bełty, fragment nożyc oraz druga dotychczas znaleziona w Opolu siekiera, wędzidło bogato ornamentowane oraz trzeci ze znalezionych w Opolu ryłców do pisania (ryc. 19 l). Mniej licznie były reprezentowane wyroby z drzewa. Przeważały wśród nich klepki, przy czym jedna z nich (ryc. 15 a) pochodzi najprawdopodobniej z misowatej warznicy<sup>13</sup>. Znaleziono także dna naczyń

<sup>13</sup> J. Kaźmierczyk, *Wczesnośredniowieczne wyroby bednarskie z Ostrówka w Opolu*, „KHKM”, R. 13: 1965, nr 3, s. 493 i nn.



Ryc. 23. Opole-Ostrówek. Plecionka z warstwy A, na arze 311

Fot. A. Szczodrak



Ryc. 24. Opole-Ostrówek. Wyroby metalowe:

a — grot, ar 311, w-wa  $A_I/1$ , m 2 c, nr inw. 818/65; b — grot, ar 312, w-wa  $A_I/3$ , m 1 e, nr inw. 1372/65; c — grot, ar 311, w-wa  $A_{II}/3$ , nr inw. 1534/65; d — grot, ar 311, w-wa  $A_I/3$ , m 10 l, nr inw. 1195a/65; e — gwóźdź żelazny, ar 311, w-wa  $A_{II}/1$ , m 7 g, nr inw. 1367/65; f — fragment przyboru do produkcji gwoździ (?), ar 311, w-wa  $A_I/3$ , m 10 b, nr inw. 1247/65; g — okucie do wiadra, ar 311, w-wa  $A_{II}/3$ , m 7 b, nr inw. 1536/65; h — igła żelazna, ar 311, w-wa  $A_I/3$ , m 2 g, nr inw. 1090/65; i — nóż, ar 278, w-wa  $A_I/1$ , m 8 j, nr inw. 1247/65; j — fragment noża z klingą ze stali wzorzystej, ar 311, w-wa  $A_I/1$ , m 7 c, nr inw. 919/65; k — hufnal, ar 279, w-wa  $A_I/2$ , m 1 j, nr inw. 1380/65; l — gwóźdź lub półfabrykat gwoździa, ar 311, w-wa  $A_I/2$ , m 5 o, nr inw. 1068/65

Rys. W. Hadyńska

klepkowych, m. in. ze znakami (ryc. 12 e), fragmenty mis i talerzy oraz kołki drewniane. W II warstwie wystąpiło 28 fragmentów skóry, trzewików, m. in. podeszwy ze śladem reperacji oraz pochewki. Wśród materiałów z rogu i kości (13 fragmentów) bardzo liczne były półfabrykaty okładzin do noży. Oprócz tego znaleziono grzebień dwustronny (ryc. 12 d) oraz prawdopodobnie kostki do gry. Wyrobów względnie odpadków produkcyjnych lub półfabrykatów z kamienia wystąpiło 17 sztuk. Uderzająca jest w tym duża ilość półfabrykatów przేశłików wapiennych, jak i odpadów powstałych przy ich produkcji. Wspomnieć również należy, że w omawianej warstwie znaleziono model jaja z wapienia. Poza wymienionymi zabawkami znaleziono jeden paciorek szklany, pławik z kory, dwie bryłki ołowiu i jeden okrągły plaster ołowiu o średnicy ok. 9 cm i grubości 0,4 cm.

Dalsza eksploracja na wykopie III objęła już nawarstwienia związane z wczesnośredniowieczną osadą na Ostrówku. W warstwie  $A_I$  odsłonięto jeden dom nr 65 z okrągłym paleniskiem, utworzonym z regularnie ułożonych kamieni (ryc. 22). Oprócz domu nr 65 w tej warstwie wystąpiły jeszcze tylko luźne dranice oraz dłuższy odcinek najprawdopodobniej zwalonego płotu plecionkowego (ryc. 23).

Poziom konstrukcyjny  $A_{II}$  był znacznie bogatszy, ale same konstrukcje nie były dobrze zachowane. Odsłonięto na arze 311 silnie zniszczony dom nr 66, kilka

przylegających do niego od strony wschodniej dranic. Drugi układ dranic ułożonych na legarach, które odsłonięto na arze 311, stanowi najprawdopodobniej przedłużenie ulicy nr 1.

W obu wyeksplorowanych warstwach, związanych z osadą miejską, wystąpiła uderzająco mała ilość przedmiotów z drewna (3 kołki drewniane oraz 1 pławik z kory). Znacznie bogaciej, również w porównaniu z warstwami starszymi, reprezentowane były przedmioty z żelaza (w warstwie A<sub>I</sub> — 45 sztuk, w warstwie A<sub>II</sub> — 32 sztuki). Zwrócić również wypada uwagę na dużą różnorodność przedmiotów żelaznych. Najliczniejsze są noże (10 sztuk), w tym także z ostrzem ze stali wzorzystej (ryc. 24 i, j), poza tym różne gwoździe i hufnale, skoble (ryc. 24 k, l), groty z tulejką (ryc. 24 a—d), groty z zadziarami, bełty, klucze (ryc. 19 b, h), szydła i igły (ryc. 24 h), fragment kabłąka do wiadra, okucia do wiader z uszkami (ryc. 24 g) i podkowa. Warto jeszcze zwrócić uwagę na fragment żelaznego przedmiotu z otworami, który służył najprawdopodobniej do produkcji gwoździ, do ich przeciągania i rozklepywania główki (ryc. 24 f). Jedynie w warstwie A II wystąpiły, i to zaledwie dwa fragmenty skóry ze śladami zszywania rzemykiem. Bogato natomiast były reprezentowane przedmioty z kamienia (z warstwy A<sub>I</sub> — 24 sztuki, z warstwy A<sub>II</sub> — 21 sztuk), a szczególnie związane z produkcją przęślików wapiennych półfabrykaty i odpady produkcyjne. Oprócz tego wśród przedmiotów z kamienia były same przęśliki wapienne, osełki, model jaja oraz krzyżyk wykonany prawdopodobnie z czarnego łupku (ryc. 21 e).

Wśród znalezionych przedmiotów z rogu i kości wymienić należy: igły, hetki, okładziny do noży i ich półfabrykaty oraz zębaty przedmiot z rogu służący najprawdopodobniej do czochrania wełny i czesania lnu. Analogiczne do znanych z Gniezna i Kruszwicy<sup>14</sup>. Biżuterię z omawianych warstw reprezentują 4 duże kabłączki skroniowe (ryc. 21 a—c), 3 paciorki, w tym jeden srebrny zdobiony (ryc. 21 d) oraz 8 paciorków szklanych.

Na zakończenie nie sposób choć kilku uwag nie poświęcić zagadnieniu produkcji szklarskiej w obrębie osady na Ostrówku w świetle nowych materiałów uzyskanych na obu aktualnie badanych wykopach, jak i ponownie zanalizowanych niektórych materiałów dawniejszych. Dotychczasowe sugestie wypowiedziane na temat możliwości istnienia produkcji szklarskiej w Opolu były oparte o szereg raczej pośrednich przesłanek. Również rezultaty analiz kilku paciorków z Opolu, opublikowane przez J. Szczapową i Olczaka<sup>15</sup>, jedynie wykluczają możliwość importowania zabytków szklanych z Rusi, ale nie rozstrzygają w sposób definitywny sprawy, czy były one wykonywane w Opolu. Obecnie możemy przytoczyć cały szereg nowych danych, wydaje się, że bardziej bezpośrednio świadczących o rozwoju produkcji szklarskiej w osadzie na Ostrówku. W drugiej warstwie konstrukcyjnej (w. II/5) datowanej na wiek XIII znaleziono na wykopie III fragment naczynia ze śladem wytapiania w nim szkła. Z warstwy XI-wiecznej (A<sub>II</sub>) posiadamy już z lat poprzednich przekonujące dowody wskazujące na miejscową produkcję naczyń z polewą<sup>16</sup>. Wreszcie należy dodać, że na kilku naczyniach z polewą, pochodzących

<sup>14</sup> W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. II, Warszawa—Wrocław 1956, s. 225, ryc. 197/1; A. Cofta, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Kruszwicy, pow. Inowrocław, w 1958 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 12: 1961, ryc. 3e.

<sup>15</sup> J. Olczak, J. Szczapowa, *Wyniki analiz spektrograficznych wczesnośredniowiecznych zabytków szklanych z Opolu—Ostrówka*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza — Archeologia, Etnografia, zesz. 2, 1961, s. 209—231.

<sup>16</sup> W. Hołubowicz, *Z badań na Ostrówku w Opolu w 1957 r.*, „Spraw. Archeol.”, t. 9: 1960, s. 61.

m. in. z warstwy E<sub>II</sub> i E<sub>III</sub>, datowanych na wieki X i XI, stwierdziliśmy ślady wytapiania ołowiu w postaci małych grudek na ściankach wewnętrznych naczyń. Wziąwszy pod uwagę stwierdzony fakt występowania w warstwach z X i XI wieków w Opolu wyrobów ze szkła ołowiowo-krzemowego, to te ślady wytapiania ołowiu można w sposób prawdopodobny wiązać z produkcją szklarską. Dalszym potwierdzeniem możliwości rozwoju produkcji szklarskiej na Ostrówku w XI wieku, a może już w X wieku byłyby kilka fragmentów naczyń z lat badań 1964 i 1965, które posiadają analogiczne ślady wytapiania w nich szkła, jak poddane analizie specjalistycznej niektóre naczynia związane z produkcją szklarską w Niemczy Śląskiej, pow. Dzierżoniów<sup>17</sup>, i Wrocławia<sup>18</sup>.

*Zakład Archeologii Śląska  
IHKM PAN we Wrocławiu*

BOGUSŁAW GEDIGA

#### RESULTS OF EXCAVATIONS ON OSTRÓWEK AT OPOLE IN 1964—1965

We continued to excavate trench II and trench III (respectively laid out in 1957 and 1964). In trench II following sections were explored: 341 (incomplete), 342, 343, 344, 373, 374, 375, 376 (the last four were not fully dug). Trench II covered an area of 538 sq. m. In the season 1964—1965 following layers were explored: A<sub>III</sub> (mid—12th century); B (first half of the 12th century); C (close of the 11th and early 12th century); D (second half of the 11th century), E<sub>I</sub> (mid—11th century); E<sub>II</sub> (first half of the 11th century) and partly layer E<sub>III</sub> (10th century). Layers A<sub>III</sub>, B and D were uncovered only in section 374 which produced traces of houses 20 and 62 in addition to constructions of a gangway between houses 62 and 58, and of a square between houses 19 and 62. Both the gangway and the square were paved with planks. The major structural features recorded in this section were streets 1 and 4 which crossed each other, and the communication track leading from street 4 between houses 62 and 58 to the square and farther on between houses 20 and 18/I to the rampart (fig. 2).

In 1964—65 construction level E<sub>I</sub> was fully uncovered in trench II (fig. 3). The discoveries included ten houses, one wattle structure situated between house 18 and street 1, two intersecting streets 1 and 4, a gangway between houses 62 and 58, and a square paved with planks. Further sections of the fore-wall have also come to light.

In comparison with layer E<sub>I</sub>, the changes observable in the layout revealed in level E<sub>II</sub> were small. The course of street 4 was only slightly changed. Houses 10, 18/I, 59 and probably 52 no longer existed, while two new houses were recorded: house 63 between house 58 and street 4 and house 64 which occupied part of the square. Certain section of this level were densely built up, while considerable areas revealed no traces of building, and in some places primary ground occurred. At this time the building-up of Ostrówek was rather loose. However the essential layout was already traceable — its major feature were streets crossing each other.

<sup>17</sup> J. Kaźmierczyk, *Z badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Niemczy Śląskiej w latach 1964—1965*, „Spraw. Archeol.”

<sup>18</sup> J. Kaźmierczyk, *Z badań nad kształtowaniem się wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na lewym brzegu Odry we Wrocławiu*, „Sobótka”, R. 20: 1965 z. 2, s. 164 i nn.



Layer E<sub>II</sub> showed traces of a series of fires (houses 15, 58, 63 and street 1) probably linkable with the peasants' risings (1037—1038), or with the invasion of Vratislav of Bohemia in 1038. Consequently, the construction level E<sub>II</sub> is datable to the 1st half of the 11th century.

In 1965 construction level E<sub>III</sub>, dating from the 10th century, was partly uncovered. Sections 343, 376 and adjacent parts of sections 343 and 375 revealed an undisturbed layer of clay with three pits cutting through it. The pits were probably quarries from which clay was obtained (fig. 9). Level E<sub>III</sub> produced besides wattle house 19 (fig. 10) and fragments of a square (?) between this house and the rampart (fig. 11). The closeness of the square to the fore-wall suggests that the latter was added in level E, i.e. about the middle of the 11th century, or that the whole rampart was remodelled. The rebuilding of the defence lines at Opole may have taken place after Silesia returned to Poland in 1015.

Trench II has produced many objects with pottery dominating (figs. 7 and 8). Objects of wood and bark were also numerous (figs. 12g, 13, 14f, 15). This group included a well preserved pipe (fig. 15e), a battledore with a mark (fig. 15i), a figurine of a horse (fig. 15h), a foot pestle (fig. 16) and beautifully decorated bark floats (fig. 17). Pieces of leather were abundant. Leather objects consisted of a child's shoe (fig. 14c), fragments of ornamented shoes (fig. 18), and knife-cases (fig. 14d, g). Among various metal objects (fig. 19e, f, g, j) a writing style of iron (fig. 19i) merits special attention. Other discoveries included objects of limestone (fig. 14e), stone, horn and bone (fig. 12c, k), and woollen textiles. One spot has yielded 20 fluorite beads, 4 barrel-shaped glass beads with gold foil and one carnelian bead. Another assemblage found in the same spot consisted of 74 tiny beads of black opaque glass.

Trench III measured about 130 sq. m (fragmentary sections 278, 279, 309—312). We explored construction level II of the 13th and 14th centuries, linked with a medieval castle, and layers A<sub>I</sub> and A<sub>II</sub> with traces of early medieval settlement. Fragments of two houses were revealed in layer II. Layer A<sub>I</sub> produced one house with a hearth (fig. 22) and a large fragment of wicker-work (fig. 23). In layer A<sub>III</sub> house 66 and probably further sections of street 1 were uncovered.

Layers of trench III contained a lot pottery, while metal objects found there surpassed in number those from older layers. The material included a second writing style (fig. 18l), an axe, a lavishly ornamented bridle-bit, knives, some of damask steel (fig. 24i, j), a horseshoe, spearheads (fig. 24 a—d), keys (fig. 19b, h). Ornaments were represented by temple-rings (fig. 21 a—c), metal finger-rings (fig. 21d). A small cross of black slate was found (fig. 21e).

The supposition that the inhabitants of Ostrówek manufactured glass is further confirmed by fragments of vessels with traces of glass smelting and by traces of lead smelting observed in glazed pots.